

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 73
(17561)

2008 чылдың
июль 10,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Наадымга уткуштур

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИНИНҢ АЙЫ

Тиилекчилерин ортектиг белектер манап турар

Наадымга уткуштур ТР-нин Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы январь-бүрү көдээ ажыл-ишчи мөөрейлерни чарлаанын билер бис. Оларның аразында база бир улуг хемчеглер болур июль 1-ден 25-ке чедир сиген кезилдезинин айын яамы эрттирип эгелээн. Ынчап кээрге, маңаа 1 ай дургузунда кым эң хөй сигенни белеткеп алганыл, хол кадыры-биле сиген белеткээриниң эң тергини база механизастаттыг дериг-херекселдер-биле сиген кезер мөөрей хамааржыр.

Яамының чер ажыл-агыйы болгаш үнүш өстүрер талазы-биле килдизиниң начальниги **Мирослав Доңгактан** мөөрейлер дугайында допчулап, республика иштинде бо хүннерде сиген-ширбиштиң, ногаа болгаш тараа өзүлдезиниң байдалының дугайында чугаалап бээрин дилээн мен.

(Уланчызы 2-ги арында).

ХООЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫНҢ УДУРТУЛGAZY ЧЕДИР АЖЫЛДАВААН

(Аңаа хамаарыштыр тайылбыр)

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чылдың-на кылыр, аңаа ол чылдың күрүне политиказын тодарадыр Айыткалын июль 7-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының ийи палатазының каттышкан хуралына дыңнаар ужурул турган. Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының удуртулгазы бодунуң депутаттарына ол болур хуралдың дугайында дыңнатпаанын ийи палатаның каттышкан хуралы болбаан. Төлээлекчилер палатазының депутаттары хуралдың ажылынга киржиринге белен турганнар. Маңаа хамаарыштыр депутаттар боттары болгаш күүсекчи эрге-чагырганың төлээни дараазында бодалдарын илереткеннер:

Виталий Бартына-Сады, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады:
— Чазак Даргазының чыл бүрүде кылыр Айыткалын Улуг Хуралдың ийи палатазының июль 7-де болур каттышкан хуралына дыңнаар турган деп ол хүн кезээ телевидениениң медээзинден дыңнадым. Депутаттар каникулдап эгелээден бээр үргүлчү хоорайга турдум, телефонум ажылдап турган, ындыг-даа болза, хурал эрттирер дугайында айтырыг талазы-биле Хоойлужудулга палатазының Чөвүлелин чыылдырар дугайында кандыг-даа медээни Хоойлужудулга палатазының удуртулгазы менээ дыңнатпаан.

Комитеттер даргаларына болгаш депутаттарга медээни дыңнадыры Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Майлолович Оюнунуң болгаш бистиң палатаның аппарадының хүлээлгезинге кирип турар Регламент езугаар хурал болур мурнунда Чөвүлелди эрттирер ужурул турган бис, аңаа республиканың Чазааның Даргазындан келген чагааны сайгарып көөр ужурул турган. Бо чурумну сагываан болгаш чүнүң-даа дугайында бистерге дыңнатпаан. Бо дугайында өске депутаттар база чугаалап

турар.

Роза Дөгө, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады:

— Бо байдалды шуут кайгаардыр мен. Бистиң удуртулгавыстан кым-даа республиканың Баштыңының Айыткалын дыңнаарын планнап турарын бистерге чугаалаваан. Фракцияның даргазына дыңнадып каан болза, ол четчир турган. «Чаңгыс демниг Россия» фракциязының даргазының хүлээлгезин күүседип турар Виталий Бартына-Сады депутаттарның хуралга келирин хандырып шыдаар турган. Мен бодап көөрүмге, чоокку үеде сессия болур ужурул.

Анатолий Дамба-Хуурак, ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы:

— Депутаттарның буруузу-биле эвес парламентке организас чок болган-дыр, ол Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының удуртулгазының чедир ажылдаваанындан болган. Күрүне эрге-чагырга органнарының ажылы үзүктелишкин чок деп чүве билдингир, ол дээрге кол принцип-тир. Бо принципти палатаның удуртулгазы бо удаада күүсетпээн. Күүсекчи-даа азы хоойлужудулга-даа эрге-чагыргазы ниитилелде

чүү болуп турарыл, аңаа озалдаашкын чокка бодунуң хамаарылгазын илередир ужурул. Депутат корпузу дүрген шийтир хүлээп алырынга белен эвес болгандыр. Ол дээрге организастыг айтырыг-дыр. Моон бүгү харыс-салгалыг ажылдакчылар шын түңнелди үндүрер дээрзинге идегеп тур мен.

Республиканың Чазаанга хамаарыштыр алырга, бисте ажыл график езугаар чоруп турар. Күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының чартык чылда ажылдаанының түңнелдерин үндүрүп тур бис. 2008-2009 чылдарның

одалга сезонунга белеткел ажылдары чоруп турар. Республика байырлалы «Наадымны», хөөмей симпозиумун болгаш өске-даа чугула хемчеглерни эрттирер организастыг ажылды чорудуп турар. Ажыл хөй.

Айыткалды хүлээп алырын үскен чорук дээрге эрге-чагырганың үзүктелишкин чок ажылдаар кол принципти үрээни-дир. Шөлээлеп-даа, каникулдап-даа турар болза, эрге-чагырга кезээде болуушкунуң төвүнге турар ужурул, аңаа кезээде хамаарылгазын илередир ужурул.

ТР-ниң Чазааның Даргазының парлалга албаны.

Кызыл хоорайның маршруттарында маршрут таксизиниң чурумунда ажылдап турар онза биче класстың автобустарына пассажирлер аргыштырылганын организастаарына тарифти тургузарының дугайында Тыва Республиканың Чазааның доктаалы

2008 чылдың июль 9 № 497 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2003 чылдың ноябрь 27-де «Тыва Республикада пассажирлер транспорту дугайында» № 424 УХ-1 Хоойлузунуң 30, 31 чүүлдеринге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның маршруттарында маршрут таксизиниң чурумунда ажылдап турар онза биче класстың автобустарына пассажирлер аргыштырылганын организастаарына тарифти бир чорааны дээш 14 рубль хемчээлге тургузар.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 12-де «Кы-

зыл хоорайның маршруттарында маршрут таксизиниң чурумунда ажылдап турар онза биче класстың автобустарына пассажирлер аргыштырылганын организастаарына тарифти тургузарының дугайында» № 124 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан соонда, 10 хонук эрткенде, күштүг болуп кирер.

5. Доктаалдың күүселдези дээш контролюду Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

Ужуражылга

Шолбан
КАРА-ООЛ:

«Сумо хүреш-ке бистиң мөгелеривис Тываның даглары дег күчү-күштүг»

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол 1990-1992 чылдарда төрүттүнген уруглар болгаш оолдар аразында сумо хүрешке Европа чемпионатындан ээл келген спортчуларынысты хүлээп ап тургаш ынча дээн. Июнь 26-дан 28-ке чедир Польшаның Кротошин деп хоорайында болган маргылдааларга Европаның 13 күрүнелеринден спортчулар киришкен.

Маргылдаага киришкен 8 тыва спортчулар 7 шаңналдыг черлерни ээлээн. Оларның аразында команданың чаңгыс борбак кыс кижигүнү Кристина Сат 60 кг чедир деңзилиг спортчуларның аразында чемпион болган. Ол-ла деңзиге оолдар аразында Лагба-Сүрүн Чажыт-маа база тиилээн. 80 болгаш 100 кг чедир деңзилиг мөгелер аразында Андрей Монгуш болгаш Чаян Донгак база алдын медальдарны алган. Мөңгүн медальды Артыш Сүктер чаалап алган. Аныяк аар деңзилиг мөгелер аразында 115 кг деңзиге чедир Европа чемпиону Эрес Кара-Сал, 85 кг чедир деңзиге Начын Монгуш эң күштүүн бадыткааннар.

Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол тиилекчилериниң чайынналчак тиилелгелери-биле байыр чедиргеш, тренерлери Кан-Демир Куулар биле Адар Куулар оларга четтиргенин илереткен. «Силерниң тиилелгелери — республиканың тиилелгези-дир. Боттарыңарның чедишкиннеринер-биле силер тыва чоннуң хей-аадын көдүрүп турар силер» — деп, ол чугаалааш, Кызыл хоорайга бассейндарга деп бодап турар бис, профессионал спортту сайзырадыр дээш шупту күжүвүстү мөөң-нээр бис деп ол демдеглээн. Ооң баштайгы базамы — «Сүбедей» спорт комплекзиниң ажылгалга киригени ол болуп турар.

Спортчулар ам Эстонияга болур маргылдааларга белеткенип эгелээнер. «Ол маргылдаага тиилелгелиг болур болза, сумонун чуртту Японияже чоруп болур. Республиканың Чазаа саң-хөө талазы-биле деткимчени көргүзер» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Долаана САЛЧАК.

ДАЛАЙ-ЛАМАНЫҢ ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНДЕ

Далай-Ламаның төрүттүнгөн хунүнде «Үстүү-Хүрээ» тудуунун таваанга ыдыктыг сава бумбаны салган. Эртегиниң 10 шактан 15 шакка чедир лама-башкылар сагылга езугаар черге шыйыгларны кылып тургаш, тудар черни тодараткан соонда, ыдыктыг бумбага чаагай чыттыг айдыс аймаан, үнелиг даштарны болгаш номнарны суп каан. Саваны даштындан кадак-биле орааган. Ынчалдыр тудуг сарыг шажынның сагылгазы езугаар эгелеп болур деп чөпшээрелди алганы ол.

Кызылга Дөгээ даанга Ыдыктыг башкыга тураскааткан мөргүл болган. 10 шакта хей-аът туктарын туткан чүдүкчүлөр башкылар-биле ыдыктыг башкыга узун назы назылаарын күзеп, даже үнүп чорааннар. Саяна МОНГУШ.

Хун айтырыгы

ЧӨПШЭЭРЕЖИЛГЕ КОМИССИЯЗЫ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Тывага кывар-чаар материалдарның өртээниң хенертен өске-ни-биле июль 7-де ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С. Иргитке болган хуралга ведомстволар аразының комиссиязын тургузарының дугайында шийтипирни хүлээп алган.

Кывар-чаар материалдарның база «маршруткаларга» аргыжарының өртээниң улгатканының фактызынга хамаарыштыр ТР-ниң Чазааның деңнелинде чөпшээржилге комиссиязы ажылдап турар. Июль 9-та ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол Иргиттин дарга-лааны-биле муниципалдыг эрге-чагырга биле маршрут таксилеринин бригадирлеринин ол айтырыгга хамаарышкан каттышкан хуралын эрттирген. Бо айтырыгны шийтипирлээринин талазы-биле чөпшээржилге комиссиязын тургускан, ооң кежигүннери чоокку үеде чөптүг шийтипирни хүлээп алырын бүзүредип турар.

Бо айтырыг талазы-биле ТР-ниң Чазааның Чөвүлелинин хуралы дүүн болуп эрткен. Кывар-чаар материалдарның өртээ литрде 27 рубль турда-ла, маршрут таксилери Чазактың чөпшээрели чокка аргыштырылганы өртөөн 15 рубльге чедир өстүрүп алганын маңа сагындырып каалы. Бо хүнде бүгү Сибирь регионунда эне улуг бензин өртөө Тывада болуп турар болгаш ол 37 рубль чедип турар. ТР-ниң Чазааның санап турары-биле алырга, кывар-чаар материалдарга улгаттырган өртекти тус черниң бензин кудар станцияларының ээлери дугурушкаш, тургузуп алганы чадавас деп турар.

Дүүн эртен Кызылга хуу «маршруткалар» маршруттарыңче үнмээн. ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчызы-биле болган хуралдын соонда, хуу «маршруткаларның» ээлери боттарының хөделиишкенин журналистерге мынча деп тайылбырлааннар. «Бо дээрже ажил сокса-

дыышкыны эвес-тир, а бистер хуралга шупту айтырыгларны бир демниг шийтипирлээрин күзедивис». Ужуражылга соонда, аргыштырылганы катап эгелээрин чугаалааннар. 100 муң ажыг чурттакчылыг хоорайның муниципалдыг транспорту — ПАЗ марканың чүгле 18 автобузу. Ол нити хереглелдин чүгле 20 хуузу-дур. Хуузуңда пассажирлер аргыштырып турар рынокта 600 ажыг «ГАЗель» автобустар бар. Хоорайны 250 хире машина хандырып турар, оларның бирээзи-ле үш өгбүлени ажилчын олут-биле хандырып турар: ээзи, чолаачы, кондуктор. Хүнде ортумак ажил төлевири кондукторун 100 рубль, чолаачының 250 рубль. Оларның негелдези — 15 рубль тарифти камгалап арттыраы. Олар ол тарифти июль 1-де боттарының туразы-биле тургузуп алган.

ТР-ниң Тарифтер талазы-биле албаннун удуртукчузу Е.Каратаеваның сагындырып турары-биле алырга, федералдыг хоойлужу-дуганы кым-даа күш чок болдурбаан, аңаа дүүштүр ачы-дуза адырынга, ооң иштинде транспортка, тарифти күсекчи эрге-чагырга органнары контрольдаар ужурулуг. Ол албаннун санааны-биле алырга, кывар-чаар материалдың өртөөн бир литрде 40 рубль чедир өстүрүпкен таварылгада, аргыжарының өртөөн 15 рубльге чедир өстүрүп болуру бадькаттыг. Аргыштырыкчыларның тарифти өстүреринге үндезин кылдыр киригени чарыгдалдар статьяларының чамдык пункттары хойлууга чөрүшкөк болуп турар. Е.Каратаеваның чугаалап турары-биле алырга, айтырыг тарифтерде эвес, а хуу сайгарлыкчыларның чарыгдалдарга сылдап алгаш чурумну сагывайн турарында болуп турар. Елена ЛОКОТКОВА, Саяна МОНГУШ.

Карим Монгуштуң тырттырган чуруу.

Уруглар болгаш дыштанылга

МОСКВАГА ЧЕТКЕШ КЕЛДИВИС

Июнь 11-де Эрзин кожунунуң школаларындан 11 өөреникчи, 2 удуртукчу башкыларывыс: Чечек Кур, Нана Шой база ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутады Шолбан Кыргыс-биле кады поездиге олурупкаш, Москва хоорайже аян-чорукче айттаныптывыс.

Орукка дыка чараш черлерни, улуг хоорайларны көрүп, хей ажыктыг чүүлдерни билип алдывыс. Москвага 4 хонук иштинде РУДН-ниң (Россияның Улустарның найыралы университети) нити чуртталга бажыңыңа чурттап турдус. Ооң өртөөн ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы, Тываның Москвада бүрүн эргелиг төлээзи Василий Урбан төлөп берген. Ол университетте кандыгдаа аймак-сөөктүг улус чурттап турар болду. Бис оларны көргөш, сонургалывыс улам көдүрлүп турду. Бир кижээ олар-биле чугаалажып, тырттыржып-даа алдывыс. Москвага чеде бергенивиске, дүште дег, бүзүревейн турган бис.

Найысылалга аян-чоруувус Кызыл шөлдөн эгелзэн. Аңаа кылаштап, чурукка тырттырып, Кремльдин иштинче киргеш, Оружейная палатаны сонургадывыс. Шаандагы хааннарның эдилеп чорааны идик-хеп, аяк-савазы, окбоозу шуптузу бар. Елизавета, Екатерина кадыннарның олуруп турган кареталарын көргөш, кижил ол үеде келген дег болур чорду.

Москвага ГУМ-нарже база кирип турган бис. Кинотеатрга

«Кунг-фу Панда» деп мультфильмни көрдүвүс. Улуг театрга кино көөрге, дыка солун чорду. Хоорайның улуг зоопарыгыңа дыка хей дириг амытаннар — чааннар, жираф, тюлень, зебра, крокодил, черепаха, павлин дээш, сонуургаваан дириг амытаннарывыс чок. Горький аттыг дышта-нылга парыгыңа хей аттракционнарга олуруп, каттыржып, бот-боттарывысты кочулажып шаг болдус. Вернадскийниң цирги дыка солун болган. Аренаның кыры дош-даа апаар, суг-даа апаар. Акробатика-даа, аң-мең-даа уран чүүлүн көрдүвүс. Метрога бир дугаар олурупкаш, арай девидексеп турдус. Ооң соонда аңаа апарган бис. Москва хемге теплоходтаанывыс база уттундурбас. Автобустуг экскурсияга Тайбың аллеясыңа чедип Поклонная гора дээр дагны көрүп, хоорайның эң чараш архитектурлуг тураскаалдарын магададывыс.

Солун кижилер-биле ужурашканывиска дыка өөрдүвүс. Москвага Тываның төлээ черинге барып, Василий Урбан-биле ужураштывыс. Күрүне Думазының депутады Лариса Шойгу-биле база

ужураштывыс. Делегейде алдаржаан «Л Ореаль Париж» деп косметика фирманының улуг даргазының бажыңыңа кирип, шайладывыс-даа. Ол бистиң депутадывыстың эки. Улуг дарга биске шуптувуска белек берди.

Бо аян-чоруувусту Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутады Шолбан Идамчапович Кыргыс эгелеп, өскүс уругларга, бистерге, улуг хоорайны көргүскени дээш сеткиливис ханызындан өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис. Ол Эрзин — Абакан аразының аай-дедир өртөөн, бистиң аш-чемивисти Москвага троллейбус, автобус, метро өртөөн бодунуң өгбүлениң бюджетинден төлөп берип турду.

Бисти деткип, дуза көргүскен Мөрен, Сарыг-Булуң, Эрзин, Нарын, Бай-Даг суму чагыргаларыңа, Кызыл-Сылдыс, Бай-Даг, Нарын школаларының директорларыңа база ол ышкаш бисти каракап чораан башкыларывыс Ч.С.Кур, Н.В.Шойга улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

Шолбан Идамчапович Кыргыс ышкаш буянын кижилер хей-ле болзунам.

Алина КУР. Мөрен суур.
Доржу-Белек АРАНЧАЛ, Эрзин суур.

Кристина СОНАМ. Нарын суур.

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИНИҢ АЙЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

— Мирослав Мунзукович, бо мөөрейге тиилзэн кижилерни, бригадаларны канчаар шаңнаары?

— Ооң мурнунда бис телевизорга чоокта чаа тиилекчилерни мынча-мынча түңнүг акша-биле шаңнаар дээн болгай бис, мөөрейниң тиилекчилерин өртектиг белектер-биле шаңнаарын ам солун дамчыштыр дыңнадып тур бис. Ол белектер дээрже сиген кезер дериг-херекселдер, косилка, тускай дериглер, кывар-чаар материалдар, артык кезектер дээн чижектиг болур. Шаңналдарның түңү ол-ла хевээр: хол-биле сиген кезикчилерниң 1-ги чери дээш 10 муң рубль өртектиг белектер, 2-ги чер — 5 муң рубль түңнүг, 3 дугаар чер дээш 3 муң, тускай шаңнал — 2 муң рубль өртектиг болур. Механизмниң дузазы-биле сиген кезикчилериниң шаңналдары хол-биле кескен кижилерниң ышкаш түңнүг. Ай дургузунда кым, кайы хирени белеккеп алганын илередир мөөрейниң 1 ду-

гаар черин алганнарга 40 муң түңнүг рубль өртектиг белектер, 2-ги чер дээш — 32 муң рубльге белектер, 3-кү черниң белээ 19 муң рубль түңнүг болур, тускай шаңнал алган кижилер — 4 муң рубль өртектиг белектер-биле шаңнадыр. Акша орунга белек бээр черле чогумчалыг дээрзин билип тур боор силер, үндүрген чарыгдалдар ажыктыг болгаш чугула, өскээр чарыттына бербези билдингир. Бо хемчегни эрттирип турарывыстың ужуру болза, хууда малчыннар, күрүне-даа бүдүрүлгелери дүрген сигенни кезип, белеккезин дээн сорулга-биле эрттирип турарывыс бо.

Кезек кааңнаашкыннап турганындан дарый хемчеглерни алырын кыйгырып турганывыс ол дийин, бо хонуктарда суггур чаъстар соонда байдал черле чүгээртээр боор деп идегел бар.

Эрес-шудургу сиген кезикчилерин Наадым байырлалыңа байырлыг байдалга улус-чон мурнунга шаңнап-мактаар бис.

— Республикада сиген кезип эгелзэн арааттар, бүдүрүлгелер бар бе, Мирослав Мунзукович?

— Чогум калбаа-биле кезип

эгелзэн кижилер чок. Ам дээрзинде, байдал нарын. Каш хонук эрткенде сигенниң өзүлдөзи, ооң деңгели чүгээр апаарга, калбаа-биле кезип алырының байдалы тургустунуп келир. Агаар-бойдустун аайы-биле сиген кургап, чер изип турганындан, өзүлде турбаан. Суггатыг черлерде арыктарның суу көдүрлүп келген. Нити республикада 9663 гектар черни суггарган. Тараа аймаан тараан шөлдерниң 2836 гектарын суггарган. 2070 гектар шөлге картофель тараан, ногаа аймаан тараан 1072 гектар черни суггарган.

Тус черлерниң чагыргалары суггатче чогуур кичээнгейни угландырап болза эки. Суурларда суггатчыларның, ажил чок кижилерниң, школаларының күжүн ажылгап, черле бо берге байдалдан уштунары күзенчиг. Боттарывыс бүгү-ле бар аргаларны тып тургаш шимченмес болзувусса, куруг артып каап болур бис.

Карим МОНГУШ чугаалашкан.

В.Савиныттың тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Ленинградский-1 №2 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунун талазы-биле депутады Л.Ш.Тас-оолдун бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырының дугайында

2008 чылдың июль 1 № 61/260-5
Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Ленинградский-1 №2 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунун талазы-биле депутады Л.Ш.Тас-оолду Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутадынга соңгааны-биле холбаштыр, база Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалының дугайында» Хоойлузунун 3 чүүлүнүн 2-ги кезээнге дүүштүр 2008 чылдың июль 2-де билдиришкенине үндезилеп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Ленинградский-1 №2 чаңгыс мандаттыг соңгулда округундан соңгуткан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутады Людмила Шангыровна Тас-оолдун бүрүн эргелерин хуусаадан эрте, 2008 чылдың июль 1-ден, соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Аржаан №93 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунун талазы-биле депутады В.К.Бичи-оолдун бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырының дугайында

2008 чылдың июль 1 № 61/261-5
Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Аржаан №93 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунун талазы-биле депутады В.К.Бичи-оолду Бий-Хем кожуунунун Аржаан сумузунун баштыгының албан-дужаалынга соңгааны-биле холбаштыр, база Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалының дугайында» Хоойлузунун 3 чүүлүнүн 2-ги кезээнге дүүштүр 2007 чылдың декабрь 19-та билдиришкенине үндезилеп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Аржаан №93 чаңгыс мандаттыг соңгулда округундан соңгуткан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутады Валерий Кызыл-оолович Бичи-оолдун бүрүн эргелерин хуусаадан эрте, 2008 чылдың июль 1-ден, соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың ноябрь 10-да «Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2006-2010 чч. составын тургузуп эгелээринин дугайында» №123/672-4 доктаалыга өскерилгелерни кириеринин дугайында

2008 чылдың июль 1 № 61/262-5
Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2006 чылдың ноябрь 10-да «Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2006-2010 чч. составын тургузуп эгелээринин дугайында» №123/672-4 доктаалының 1-ги пунктузунун 16-гы абзазында «7» деп санны «9» деп сан-биле солуур.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында

2008 чылдың июль 1 № 61/263-5
Кызыл хоорай

Улуг-Хем район судунун 2007 чылдың декабрь 28-те шийтири эзугаар Улуг-Хем

кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын суд чуруму эзугаар тараткан.

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин кол-кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргезинин дугайында» Федералдыг хоойлунун 31 чүүлүнүн 10-гу пунктузунга дүүштүр, ук чүүлүн 8 болгаш 9 пунктуларында айыттыгнан комиссиялардан аңгыда, өске комиссияларны тарадыр дугайында шийтирни суд чери хүлээп алган таварылгада, ук комиссияларның чаа составын үстүндө турар соңгулда комиссиязы соңгулда кампаниязының, референдум кампаниязының үезинде ук Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 1-ги пунктузунун негелделерин сагывышаан, а соңгулда кампаниязының, референдум кампаниязының үези төнгөндө – ук Федералдыг хоойлунун 22, 25, 26 чүүлдери-биле доктааткан негелделерни сагывышаан, тургузар.

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин кол-кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргезинин дугайында» Федералдыг хоойлунун 26 чүүлүнүн 3, 5, 6, 7 пунктуларына дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын тургузарының дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дыңнадыгын парлаар (дыңнадыгның сөзүгеллин капсырган).

Кириген саналдарны хүлээп алырын болгаш түннелин үндүрерин Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Аппаратынга дагзыр.

2. Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына, Улуг-Хем кожуунунун Төлээлекчи органынга депутат мандаттарын хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг, кандидаттар даңзыларын идип үндүргөн политиктиг партияларның, хөй-ниити каттыжышкыннарының, соңгукчуларның чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар черлеринин аайы-биле киригенде эргежок чугула документиленеринин даңзызын бадылаар (капсырган).

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының ора-лакчызы О.В. Фортуна.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күөседип турар Ю.О. Сайзу.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 чылдың июль 1-де №61/263-5 доктаалы-биле бадылаан

Политиктиг партияларның, хөй-ниити каттыжышкыннарының, муниципалдыг тургузугунун төлээлекчи органының, соңгукчуларның чурттап-ажылдап, өөренип, албан-хаап турар черлеринин аайы-биле Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналдарны кириерде кириген турар эргежок чугула документиленеринин

Д А Ң З Ы З Ы

1. Политиктиг партиялар:

1.1. Нотариатка шынзыткан чок болза ону кылырынга партияның төлээлеттирген органының шынзытканы политиктиг партияның күштүг бооп турар уставындан (чок болза күштүг бооп турар уставтын нотариатка шынзыткан азы ону кылырынга партияның төлээлеттирген органының шынзыткан хоолгазы), политиктиг партияның кандыг бүрүн эргелиг (удуртукчу) органы девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналдарны кирип турарының, девискээр соңгулда комиссиязының составына девискээр салбырларының, өске-даа структурлуг кезектеринин кандидатураларны кирип болурун көрдүнгенин, бир звесындыг арга көрдүнгөн чүве болза, девискээр салбырының, өске-даа структурлуг кезектин кандыг бүрүн эргелиг (удуртукчу) органы ындыг шийтирни хүлээп алырының дугайында ушта бижилгези турар.

1.2. Төлээлеттирген органының уставтын негелделеринге дүүштүр долдурган бүрүн эргелерни дамчыдарының дугайында (бир эвес устава өске чорудулга көрдүмзүн болза) шийтири турар.

1.3. Бүрүн эргелиг (удуртукчу) органының ук айтырыг талазы-биле уставтын негелделеринге дүүштүр долдурган шийтири.

1.4. Девискээр соңгулда комиссиязының составына идип үндүртүп турар кижинин ук соңгулда комиссиязының составына томуйладырынга ооң чөпшээрэжиپ турарының дугайында бодунун холунун үжүү-биле бижээн билдиришкенин кириер, билдиришкенин долдурган ай-хүнүн айтыр (билдиришкенин үлегерин капсырган).

2. Хөй-ниити каттыжышкыннары:

2.1. Нотариатка шынзыткан чок болза ону кылырынга хөй-ниити каттыжышкынының төлээлеттирген органының шынзытканы хөй-ниити каттыжышкынының чок болза ооң девискээрде салбырларының күштүг бооп турар уставындан (чок болза күштүг бооп турар уставтын нотариатка шынзыткан азы ону кылырынга хөй-ниити каттыжышкынының төлээлеттирген органының шынзыткан хоолгазы), хөй-ниити каттыжышкынының кандыг бүрүн эргелиг (удуртукчу) органы девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында шийтирни хүлээп алыр эргелиг бооп турарының дугайында ушта бижилгези турар.

2.2. Хөй-ниити каттыжышкынының удуртукчу (бүрүн эргелиг) органының хөй-ниити каттыжышкынының уставының негелделеринге дүүштүр долдурган девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналдарны кириер айтырыглар талазы-биле чок болза ол эргени бодунун структурлуг кезектеринге дамчытканының дугайында шийтирин кириер.

2.3. Хөй-ниити каттыжышкынының бүрүн эргелиг (удуртукчу) органының девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатуралар дугайында саналдарны кириеринин дугайында чок болза ол эргени бодунун структурлуг кезектеринге дамчыдарының дугайында шийтирин кириер. Сөөлгү таварылгада ук структурлуг кезектин шийтирин көргүзөр.

2.4. Девискээр соңгулда комиссиязының составына идип үндүртүп турар кижинин ук соңгулда комиссиязының составына томуйладырынга ооң чөпшээрэжип турарының дугайында бодунун холунун үжүү-биле бижээн билдиришкенин кириер, билдиришкенин долдурган ай-хүнүн айтыр (билдиришкенин үлегерин капсырган).

3. Муниципалдыг тургузугунун төлээлекчи органы:

3.1. Төлээлекчилер хуралының девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатураны идип үндүрүп турарының дугайында шийтири, анаа идип үндүрүп турар кижинин фамилиязын, адын, адазының адын, ооң анкета медээлерин (чурттап турар черинин адресин, ажылдап турар черин, албан-хаап, өөренип турар черин, төрүттүнгөн хүнүн), соңгулда комиссияларына ажылдаан дуржулганының дугайында медээлерни, кандидатураны идип үндүрүп турар девискээр соңгулда комиссиязының адын айтыр.

3.2. Девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидатураны идип үндүрүп турарының дугайында айтырыгы сайгарып чугаалажып турган тус черинин Төлээлекчилер хуралының хурал (сессия) протоколундан ушта бижилгени кириер.

3.3. Девискээр соңгулда комиссиязының составына идип үндүртүп турар кижинин ук соңгулда комиссиязының составына томуйладырынга ооң чөпшээрэжип турарының дугайында бодунун холунун үжүү-биле бижээн билдиришкенин кириер, билдиришкенин долдурган ай-хүнүн айтыр (билдиришкенин үлегерин капсырган).

4. Соңгукчуларның чурттап турар черинин аайы-биле хуралы:

4.1. Соңгукчуларның хуралының протоколун, анаа хуралга киржип турган улустун фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнгөн черин, чурттап турар черин, хуралды эрттирген черин болгаш үезин, хүн айтырыын айтыр.

4.2. Соңгукчуларның хуралының протоколундан ушта бижилгени (хуралдын протоколундан ушта бижилгенин үлегерин капсырган) кириер.

4.3. Девискээр соңгулда комиссиязының составына идип үндүртүп турар кижинин ук соңгулда комиссиязының составына томуйладырынга ооң чөпшээрэжип турарының дугайында бодунун холунун үжүү-биле бижээн билдиришкенин кириер, билдиришкенин долдурган ай-хүнүн айтыр (билдиришкенин үлегерин капсырган).

Девискээр соңгулда комиссиязының составына ону томуйлаарына кандидаттың бижимел чөпшээрелинин
УЛЕГЕР МАЙЫ

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга девискээр соңгулда комиссиязының составына (девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаашкын дугайында саналды кириген идип үндүргөн субъектинин ады)

идип үндүрткен Россия Федерациязының хамаатызы (фамилиязы, ады, адазының ады)

Мен, (фамилиязы, ады, адазының ады), (кожуунун, хоорайның ады) девискээр соңгулда комиссиязының шийтирлеп бадылаар эргелиг кезигүүнге мени томуйлаарына чөпшээрелимни берип тур мен. «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында база референдумга киржир эргезинин дугайында» Федералдыг хоойлунун, ооң иштинде соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын башкарып турар дүрүмнөри-биле танышкан мен.

Мен (фамилиязы, инициалдары), (төрүттүнгөн ай-хүнү, айы, чылы) төрүттүнгөн мен, (албан-дужаалы, ажылдап турар чери чок болза кылып турар ажылы) ажылдап турар (албаннап, өөренип турар мен, күрүне чок болза муниципалитет хаакчыды бооп турарын айтыр) мен, (дээди, тускай/техниктиг ортума), ортума эртемниг мен. Бир эвес бар болза эрге-хоойлу адырында юридиктиг болгаш эртем чадазын, соңгулда комиссиязынга ажылдап турган дуржулганы барын албан айтыр. (Доктаамал чурттап турар адреси – почта индекси, хоорайы, району, сууру, көдээ суур, кудумчузу, бажың, корпус, квартира) чурттап турар, харылзажыр телефону (чугула апарганда телефон кодун, телефоннарының дугаары азы дугаарларын айтыр).

(Холу-биле адын салыр)

(ай-хүнү)

Д Ы Ң Ң А Д Ы Г

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязын суд чуруму эзугаар таратканы-биле холбаштыр, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарына депутат мандаттарын хуваарына киржиринге чөпшээрелдиг, кандидаттар даңзыларын идип үндүргөн политиктиг партияларга, Улуг-Хем кожуунунун Төлээлекчилер хуралының бодунга, соңгукчуларның чурттап-ажылдап, албан-хаап, өөренип турар черлеринин аайы-биле Улуг-Хем кожуунунун (шийтирлеп бадылаар ужурлуг тос кезигүүн) девискээр соңгулда комиссиязының составының кезинин немей тургузар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээринин дугайында дыңнадып тур.

Улуг-Хем кожуунунун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадып парлагынган хүнүнден эгелеп бир ай дургузунда кириер.

Саналдарны кириер адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, телефону (39422) 2-10-09).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Шимчевес өңчү объектилерин техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарга тарифтерни бадылаарының дугайында

2008 чылдың июль 16 №371 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 1997 чылдың октябрь 13-те «Россия Федерациязынга чуртталга фондузун күрүнөдөн четтарын дугайында» №1301, 2000 чылдың декабрь 4-те «Капиталдыг тудуглар объектилерин Россия Федерациязынга күрүнөдөн техниктиг учеттаарының болгаш техниктиг ончалаарының дугайында» №921 доктаалдарында база ол ышкаш Россия Федерациязының Тудуг болгаш чуртталга-коммунал комплекзинин талазы-биле күрүнө комитетинин 2002 чылдың май 15-те №79 дужаалы-биле бадылаан Хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының объектилерин күрүнөдөн техниктиг учеттаар база техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарны кылырынга үениң нормаларына дүүштүр, Тыва Республиканың Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин шимчевес өңчү объектилерин техниктиг паспортчудар ачы-дузаларына тарифтерни хынаан түнелдеринин дугайында» №793 доктаалын күүседире-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың июль 16-да №371 доктаалы-биле бадылаан

Шимчевес өңчү объектилерин техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарга ТАРИФТЕР

I. Ниити айтышкындар

1. Шимчевес өңчү объектилерин техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарга тарифтерни (моон ыңай – Тарифтер дээн) Россия Федерациязының Чазаның 1997 чылдың октябрь 13-те «Россия Федерациязынга чуртталга фондузун күрүнөдөн четтарын дугайында» №1301, 2000 чылдың декабрь 4-те «Капиталдыг тудуглар объектилерин Россия Федерациязынга күрүнөдөн техниктиг учеттаарының болгаш техниктиг ончалаарының дугайында» №921 (Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың сентябрь 10-да №477, 2005 чылдың март 19-та №141, 2006 чылдың декабрь 28-те №818 доктаалдары-биле кириген өскерилгелерлиг) доктаалдарында, база ол ышкаш Россия Федерациязының Юстиция яамызынга 2002 чылдың ноябрь 29-та бүрүктеткен, бүрүктел №3980, Россия Федерациязының Тудуг болгаш чуртталга-коммунал комплекзинин талазы-биле күрүнө комитетинин 2002 чылдың май 15-те №79 дужаалы-биле бадылаан Хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының объектилерин күрүнөдөн техниктиг учеттаар база техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарны кылырынга үениң нормаларына дүүштүр ажилдап кылган.

Бо Тарифтер Тыва Республиканың девискээринге күштүг болур база «Техниктиг ончалаар бюрозу» Тыва Республиканың Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин чорудуп турары күрүнениң техниктиг учеттаашкынынга хамааржыр шимчевес өңчү объектилерин техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарга хамааржыр.

2. Россия Федерациязының Тудуг болгаш чуртталга-коммунал комплекзинин талазы-биле күрүнө комитетинин 2002 чылдың май 15-те «Хоорай тургузуунун ажил-чорудулгазының объектилерин күрүнөдөн техниктиг учеттаар база техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарны кылырынга үениң нормаларына бадылаарының дугайында» №79 дужаалы езугаар Тыва Республикага хову ажилдарын кылып турда дараазында улгаттырар коэффициент-

болза:

1. Мында капсырган «Техниктиг ончалаар бюрозу» Тыва Республиканың Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинин чорудуп турары шимчевес өңчү объектилерин техниктиг ончалаар талазы-биле ажилдарына тарифтерин (моон ыңай – тарифтер дээн) бадылаар.

2. «Техниктиг ончалаар бюрозу» Тыва Республиканың Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези хамаатылар хүлээп алыр оран-бажыңнар иштинге хостуг көрүп болур стендилерге тарифтер дугайында информацияны салырын хандыраар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарына парлаар.

4. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнүндөн эгелеп 10 хонук болгаш күштүг болур.

5. Бо доктаалдың күүселдезинин контролун Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

лерни ажыглаар:

2.1. Октябрь 20-ден май 5-ке чедир таарымчалыг эвес үеде ажилдарны чорутканда, тарифтерге улгаттырар коэффициенттерни таблица езугаар ажыглаар:

Айлары	Улгаттырар коэффициенттеринин хемчээли
ноябрь	1,18
декабрь	1,25
январь, февраль	1,43
март	1,25
апрель	1,18

2.2. Ажыглаттынып турар объектинин, ажилдап турар дериг-Херекселдиг азы инженер коммуникацияларының адырландырган четкилеринин дээш, оон-даа өске байдалдарына ажилдарны кылып турда, үениң нормаларына 1,2 коэффициентини ажыглаар.

2.3. Ажылдакчының чадаг шимчеп чорааш, чарып турар үези ортумаа-биле 1 километрде 0,25 шак, транспорт-биле шимчеп чоруурда – 1 километрде 0,068 шакты чарыгдап турар. Көдээ черге ажилдарны чорудуп турарда, шимчеп чорууруда үе чарыгдалдарына 1,25 коэффициентини ажыглаар.

Бүдүн ажилчын хүн дургузунда чаңгыс черде турар (садчылар эштежилгелери, гараж-тудуг кооперативтери болгаш оон-даа өске) бөлүк объектилеринин (сад бажыңнары, гаражтар болгаш оон-даа өске) техниктиг ончалаалын чорутканда, көжерде чарыгдалдарны ончалаан объектилеринин санынга үлээр.

3. Далаштыг ажилдарны кылганда, тарифтерге дараазында коэффициенттерни ажыглаар:

ажылдарны кылып хуусааларны 1,5 катап кызырганда – 1,5;
ажылдарны кылып хуусааларны 2 катап кызырганда – 2,0.

дэвиерлерлиг оран-бажыңнарының техниктиг ончалаалын чорудуп тургаш, база ол ышкаш улусту чурттадып кириген бажыңнарының башта йгы техниктиг ончалаалын чорудуп тургаш, үениң нормаларына 1,3 коэффициентини ажыглаар.

Бажыңнарының мурнуу талазының планнарын тургузуп тура, бөдүүн архитектурлуг хевирлээшкинге чүгөл бөдүүнчүдүр дээр-бектээн карнизти болгаш сонганың адаккы эргинниг черлерин баш бурунгаар көөр. Нарынының талазы-биле ортумак архитектурлуг хевирлээшкинге нарынчыткан дээрбектээн карнизти, каыттар аразының карнизтерин, сандриктерни, эжик болгаш соңга ойбактарының нарын эвес архитектурлуг хевирлээшкинин баш бурунгаар көөр. Нарын архитектурлуг хевирлээшкинде үстүндө айыткан кезектерден аңгыда эркерлерни, фронтуларны болгаш портки-

терни база көргөн турар.

Үениң нормалары-биле планнарны карандашка салыры болгаш 1:100 масштабка планнарны туш-биле шыярын баш удур көрдүнгөн. Планнарны 1:200 масштабка салыр болгаш шыярда үениң нормаларына 0,8 коэффициентини ажыглаар. 1000 дөрбелчин метр шөлдүг тудугларның баштайгы ончалаалын чорудуп тура, үениң нормаларына 0,8 коэффициентини ажыглаар.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр каыттар санының планнарын чуруктуң масштабтарын өскертпишаан, эде шыып тура, үениң нормаларына дараазында коэффициенттерини ажыглаар: масштабты 2 катап улгаттырганда – 1,4; масштабты 4 катап улгаттырганда – 1,5; масштабты 2 катап бичишеткенде – 1,25; масштабты 4 катап бичишеткенде – 1,3 коэффициенттерини ажыглаар.

1:100 масштабта кылган каыттарның планнарын эде шыып тургаш, үениң нормаларына 1:200 масштабтыг планнарны эде шыяны дээш, 1,15 коэффициентини ажыглаар.

II. Чер участоктарына ончалаар ажилдарын чорудары

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр чер участоктарына ончалаар ажилдарын ында турар объектилеринин техниктиг ончалаалын чорудуп турда, нарынның талазы-биле элээн каш категорияларга классификастаан. Ончалаар ажилдарын классификастаарда участоктуң кызыгаарларының хевирин, тудугларның сырыйын база участоктуң дыгый ногаанчытканын үндезин кылдыр алыр. Нарынының кандыг-бир кезектеринин бирээзи бар болур болза, ол тайылбырында айыткан нарынның категориязын ажыглаарына үндезин болур.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр чер участоктарының күрүнениң кадастр учедун боттандырып турар органнарның белеткээн чер участоктарының дыгыйында хамаарыштыр, база ол ышкаш шимчээшкининин күженишкининден хамаарыштыр нарынның талазы-биле үш категорияга чарар.

III. Даштыкы чаагайжыдылганың объектилеринин техниктиг ончалаалы

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр эртер черлерни Кызыл шугумнарда, тудугларның сырыйындан, чаагайжытканының болгаш ногаанчытканының дыгыйындан хамаарыштыр, база ол ышкаш шимчээшкининин күженишкининден хамаарыштыр нарынның талазы-биле үш категорияга чарар.

Тодаргай категорияга хамааржыр онза шинчилиг нарынның шынар бүрүзү, күүседип турар ажилдың хевирин ол категорияга нормалаар эргени берип турар. Бир эвес эртер черлеринин кезектери нарынның талазы-биле аңгы-аңгы категорияларга хамааржыр шынарлыг болза, объектинин

Тыва Республикага ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр, бадылаар, боттандыраар болгаш үнелелин Чурумунун дугайында

2008 чылдың май 29 №313 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың декабрь 8-те №1059 доктаалы-биле бадылаан, Тыва Республиканың регионалдын саң-хөөнү реформалаар Программаны боттандыраар сорулга-биле, Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикага ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр, бадылаар, боттандыраар болгаш үнелелинниг коштунган Чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың Экономика яамызы-биле кады ийи неделя хуусааның ишинде Тыва Республикага ведомстволарның тускай

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың май 29-та №313 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр, бадылаар, боттандыраар болгаш үнелелин Чуруму

Амгы Чурум ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр, бадылаар, боттандыраар болгаш үнелелинниг чорудулгазын таарыштырып турар.

I. Кол билиглер болгаш терминер

1.1. Амгы Чурумда дараазында билиглерни болгаш терминнерни ажыглап турар; бюджет планнашкынының субъектилерин — Тыва Республиканың күүсекчи эргечыгарга органнары — Тыва Республиканың республика бюджетинин кол башкарыкчылары болгаш алыкчылары;

ведомствонун тускай сорулгалыг программалары — субъектинин бюджет планнашкынының бир сорулгазын шийтпирлээринче угландырган, Тыва Республиканың

категория бүрүзүнге дүгжүп турар участоктарга чарар.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр эге хемчээлинге калбаа 20 м. 1 км эртер черни алыр. Эртер черни калбаа 20 метрден көвей болганда, үениң нормаларына 1,25 коэффициентини ажыглаар, эртер черни калбаа 20 метрден эвээште – 0,85 коэффициентини ажыглаар.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр хоорай тургузуунун шөлдери хевирлиг эртер черлерни ончалаарда, оларның шөлүн «га» эге хемчээли-биле үениң нормаларына «км» дээш 0,5 коэффициентини ончалаар.

Бир эвес эртер черлеринин мурнуку шыыйгылары чок болган таварылгада, оон калбаан орук кыдыының даштында аразының ыраандан тодарадыр.

Эртер черлеринин ончалаар өрттээн тодарадырда, эге хемчээнге объектинин үнелеп турар участокка тудуг кезектерин алган (чаткар каады, үндезини, шывыи).

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр транспорттуң онза шимчээшкинниг магистральдарга ажилдарны кылырда, күүсекчилеринин составына немей чурттаакчылыг черлеринин объектилеринин бир даңзы тургузукчузун база кириер болгаш 1,3 коэффициентини ажыглаар.

IV. Дамчыдар тургузуларның шугум объектилеринин техниктиг ончалаалы

4.1. Техниктиг кезээ

Үениң нормалары-биле 4 чедир хоорзаларлыг азы 6 фасон кезектерлиг кудуктар шийлели көрдүнгөн. Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр эвээш санныг хоорзаларлыг азы фасон кезектерлиг кудуктарны шинчилеп тура, 0,9 коэффициентини ажыглаар. Оон нарын хевирлиг кудуктарны шинчилээрде 1,2 коэффициентини ажыглаар. Ол-ла негелделер кудуктарга карточкаларны шыярынга база хамааржыр.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр ажилдар кылырынга эпчок байдалдарга инженер четкилеринин техниктиг учеттаашкынының талазы-биле хову ажилдарын чорудуп турда 1,3 коэффициентини ажыглаар.

Электри четкилеринин, харылзаа четкилеринин, трамвай оруктарының, суг дамчыдарының, канализация, чылыг болгаш газ четкилеринин ончалаар өрттээн тодарадып турда, эге хемчээлинге «участоктуң кезээ» алган азы аңгы үнелеп турар тургузуг кезээ бүрүзүн (электри проводтарын, хоорза проводтарын, чөлөнгиштерин, белдирлерни дээш, оон-даа өске) алган.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр учеттап турар объектилеринин узуну бир километрден көвей эвес болганда херек кырында узунун онгу демдекке чедир мугурлаар.

сорулгалыг программаларының ажылының талазы-биле методиктиг сүмелерни ажилдап кылыр болгаш бадылаар.

3. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдэ эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Шимчевес өңчү объектилеринин баштайгы болгаш хүн бүрүнүн (планнның) техниктиг ончалаалына ТАРИФТЕР

I. Бажыңнарының тудугларның болгаш улуг тудугларның техниктиг ончалаалы

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр бажыңнары нарынның аайы-биле элээн каш категорияга классификастаан. Бажыңнарының даштыкы бараанын тудуунун хевиринин нарынны база каыттарның планнаттыг схемаларының аңгыланган аайы-биле тургускан. Нарынының кандыг-бир кезектеринин бирээзи бар болур болза, ол тайылбырында айыткан нарынның категориязын ажыглаарына үндезин болур.

Транспорттуң шимчээшкини онза күштүг магистральдарга ажилдарны кылганда, күүсекчилеринин составына немей бир чурттаакчылыг черлеринин объектилеринин даңзызының тургузукчузун кириер.

Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр ийленчек болгаш фигурлуг

бюджет акша-хөрөңгизинден акшалан-дырып турар курлавырларының болгаш хуусаазының талазы-биле харылзаалыг комплекстиг хемчеглер болур;

ведомствонун тускай сорулгалыг программаларының хемчеглери- бүдүрүп турар ажилдарны тударының дугайында тода таныштырылганы берип турар, тодараттыг объектилерге хамаарыштыр хөдөлиш-киннер азы элээн каш тудуш холбаалыг хөдөлиш-киннер;

дорт түннели — ведомствонун тускай сорулгалыг программаларының хемчеглерин боттандыраар бадыткап турар, түннел көргүзүлгелерин хемчээгенинин санынга көргүзөр, оон ишинде күрүнө ачы-дузазын чедиргенинин дорт түннели;

төнчү түннели — социал ажыктыг чорукту алган болгаш ажыл-чорудулганың түннели хөй-ниитиге уjur-дузалыын көргүзүп турар, субъектинин бюджет планнаашкынының сорулгаларын шийтирилээр болгаш ведомствонун тускай сорулгалыг программаларын боттандырган түннелин көргүзүп турарин хемчээлин санынга көргүзүр.

II. Нийти чүүлдер

2.1. Субъектилерниң бюджет планнаашкынының ажылынга, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының бюджет бөлүүнүң бүрүзүгө дараазында дес-дараалашкак чүүлдерни кириер:

- субъектилерниң бюджет планнаашкынының ажыл-чорудулганың кол угланышкынын болгаш түннелин дугайында илеткелдин (моон соңгаар-илеткел) 2-ги кезээниң составынга оларны кириер болгаш субъектилерниң бюджет планнаашкынынга ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелин ажилдап кылыр;

- Тыва Республиканың бюджетин бадылаан соонда ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын эдип чазаар болгаш бадылаар;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырыр;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырырның үнелели;

- оларны боттандырганының үнелелин түннелин талазы-биле ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын эдип чазаары азы хуусаа бетинде узери;

2.2. Сорулга бүрүзүгө Чаңгыс ведомствонун тускай сорулгалыг программалары турар, ынчап кээр, илеткелдин 1-ги кезээнде бадылаан субъектилерниң бюджет планнаашкынының сорулгаларына болгаш угланышкынынга дүүштүр ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр болгаш эдип чазаар.

2.3. Субъектилерниң бюджет планнаашкынының сорулгаларын боттандырыр дээш харысалгалыг болгаш субъектилерниң бюджет планнаашкынының составында кирип турар күүсекчи эрге-чагырга органнары ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр болгаш бадылаар.

2.4. Бюджет планнаашкынының субъектилеринин бюджетинге, күүсекчи эрге-чагырга органнарының бюджет, бюджет планнаашкынының субъектилеринин ведомствонун адаанда турар, бюджет акша-хөреңгизинин башкарыкчылары болгаш алыкчылары, оларның адаанда турар ведомстволар кирип турар субъектилерниң бюджет планнаашкынын боттандырырныга кирип турар, республиканың тускай сорулгалыг программаларының болгаш ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының талазы-биле долзу-биле хуваары албан.

2.5. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программалары үш чылдан ашпас болур. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын дараазында чылдың бюджет бөлүүгө чылдың-на бир чыл уздып болур.

III. Субъектилерниң бюджет планнаашкыныга ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр болгаш бадылаары

3.1. Отчеттүг үеде ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырган үнелелинге дүүштүр болгаш субъектилерниң бюджет планнаашкынының эн үстүкү хемчээлинге чедирген субъектилерниң бюджет планнаашкынының сорулгаларының болгаш угланышкынының составынга чөпшээрешкеннге үндезилеп, субъектилерниң бюджет планнаашкынын тургузар ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының составын, амгы Чурумунуң 5-ки кезээнге дүүштүр боттандыраар.

3.2. Субъектилерниң бюджет планнаашкынынга ведомстволарның тускай сорулгалыг программалары:

- Тыва Республика Россия Федерациязының бүрүн эргелиг субъектизинин хемчээлинге албан боттандыраар;

- субъектилерниң бюджет планнаашкынының дугайында Чурумга тургусканы-биле, субъектилерниң бюджет планнаашкынының сорулгаларының болгаш хүлээлгелеринин хемчээлинге боттандыраары албан;

- субъектиниң бюджет планнаашкынының сорулга бүрүзү чүгле чаңгыс ведомствонун тускай сорулгалыг программаларына дүжүп турар уjurлуг, ынчап кээр, илеткелдин 1-ги кезээнде айттыгган, субъектилерниң бюджет планнаашкынының бир кол сорулгазын боттандыраарыне угландыраары албан;

- программа адаанга хуваарын болдурбас.

3.3. Ведомствонун тускай сорулгалыг программалары кирип турар чүүлдер:

а) амгы Чурумунуң №1-ги капсырыл-

газынга дүүштүр форма талазы-биле паспорттун программалары;

б) ведомствонун деңнелинге шийтирилээр эргежок чугула болгаш оон тургустунуп келген чылдаганының анализин кириштир программаны боттандыраарын шийтирилээр-биле характеристиканың айтырылганы;

в) программаның кол сорулгалары болгаш угланышкыны;

г) боттандыраар хемчеглер бүрүзүнүң хуусаазын болгаш эргежок чугула курлавырларның дугайында информацияны хемчеглерниң составынга кириштир (акшаландырышкынын дөстөрүн болгаш акша-хөреңгизин чарыгдалдарының угланышкынын айтып тургаш), амгы Чурумунуң №2 капсырылганынга дүүштүр форма талазы-биле хемчеглерниң программаларының тодарадып бижиер болгаш даңзызын тургузар;

- субъектиниң бюджет планнаашкынынга күрүнө ачы-дузазын чедирер, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларына көргүзүр чүүлдер;

- күрүнө ачы-дузазын чедирер талазы-биле хемчеглер;

- күрүнө ачы-дузазын чедирер чорудулганын организастаар талазы-биле хемчеглер;

- күрүнө ачы-дузазын чедирер чорудулганы сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер (эргежок чугула таварылгада);

д) тускай сорулгалыг индикаторларның болгаш программаны боттандырганының түннелинде манап болур чүүлдерни тодарадып бижиер-программаны боттандыраарының чылдар талазы-биле хемчеглери, салдыгган сорулгалары шийтирилээр түннелин сан талазы-биле хемчээлдери;

е) программаны боттандыраарының хуусаазы;

ж) Тыва Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдизинин салган программаларының стратегиг угланышкынынга, оон кирилдизинин нийти үнелели, программаны боттандыраарының социал, экономиктиг болгаш экологтук уjurлуктарын, ону боттандыраарының айыылдыгының үнелелин тодарадып бижиер.

з) программаны боттандыраарының шупту хуусаазының иштинде чылдар аайы-биле бюджет акша-хөреңгизинин чарыгдалының ажыктыгының үнелели, а эргежок чугула таварылгада, ону боттандырганының соонда;

и) эргежок чугула курлавырларга хөреңгелдин үндезини;

к) ону боттандыраары дээш харылаар, субъектиниң бюджет планнаашкынының кезектеринин структураларының аразында харысалганы болгаш хуваарының бүрүн эргезинге бодун кириштир программаны боттандыраарын эргелеп-башкаар системаны тодарадып бижиер.

3.4. Тыва Республиканың чурттакчы чонунга күрүнө ачы-дузазын чедирерин боттандыраар, субъектиниң бюджет планнаашкынынга ведомстволарның тускай сорулгалыг программалары бүрүзүгө күрүнө ачы-дузазының даңзызынга быжыглаан болгаш ол субъектиниң бюджет планнаашкынынга оларны бээр дээш харысалгалыг, күрүнө ачы-дузазының шупту хөвирлеринге чедирер ачы-дузаның чарыгдалы турары албан.

3.5. Республиканың тускай сорулгалыг программаларының хемчеглерин адырларның тускай сорулгалыг программаларының хемчеглери-биле чергелештир кылырын болдурбас. Республиканың тускай сорулгалыг программаларының чарыгдалын адырларның тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелинче кирип болбас.

3.6. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының кезектерин Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы биле Тыва Республиканың Экономика яамызының кады бадылааны Тыва Республикага ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар талазы-биле методиктиг сүмелерге дүүштүр тургузар.

3.7. Тускай сорулгалыг программаның төлөвилелин экспертизаны, программаның төлөвилелин кирген хүнүнден 3 неделя хуусаанын иштинде Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы болгаш Тыва Республиканың Экономика яамызы ажыл-чорудулганын адырында тургустунган чурумга дүүштүр боттандырып чорудар.

Амгы Чурумунуң көрдүнгөн негелдизинге, ведомствонун тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелинге дүүштүр экспертиза түннелди үндүрер.

3.8. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелдеринин экспертизанын түннелин субъектилерниң бюджет планнаашкыныне чорудар. Бюджеттен акшаландыраарыга хүлээп алырын сүмелеп кирген тускай сорулгалыг программаларының төлөвилелин экспертизанын түннели-биле үндүрер, ындыг программаларының даңзызын төлөвилелин белеткээринге дүүштүр Тыва Республика-

нын Саң-хөө яамызынче болгаш Тыва Республиканың Экономика яамызынче чорудар.

3.9. Тыва Республиканың Экономика яамызы-биле кады Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы, экспертизанын таарымчалыг түннелин алган болгаш бюджет хүлээлгелеринден акшаландыраарыга кирип турар (долзу азы чамдык кезин), ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының даңзызын төлөвилелин тургузар, Тыва Республиканың мурнады угландырган политиказын боттандыраарына, ол программаларының салышкынынга дүүштүр чурумчудар.

Айтыгган төлөвилелдерниң даңзызын ээлчеглиг саң-хөө чылында болгаш планның үеде Тыва Республиканың республика бюджетинин төлөвилелин ажилдап кылыр талазы-биле ажылчын бөлүк сайгарып чугаалажыр болгаш деткиер.

3.10. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын субъектиниң бюджет планнаашкыны бадылаан, субъектиниң бюджет планнаашкынының ажыл-чорудулганын кол угланышкыны болгаш түннелин дугайында илеткелге көргүзүр.

3.11. Тыва Республиканың бюджетинин дугайында хоойлуну бадылаан соонда 10 ажылчын хүн иштинде, ээлчеглиг саң-хөө чылында Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында Хоойлуунда көрдүнгөн субъектилерниң бюджет планнаашкынының акшаландырышкынының хемчээлинге дүүштүр чурумчудуп эдери эргежок чугула ведомстволарның тускай сорулгалыг программалары кирер.

3.12. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын чедир ажилдап кылган соонда, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраары дээш харысалгалыг Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының удуртукчу бадылаар.

Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының паспортун Тыва Республиканың Чазааның азы субъектиниң бюджет планнаашкынының албан езузунуң сайтызынга салыр.

3.13. Бадылап каан ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларына өскерилгелерни кириерде, амгы Чурумунуң 5,2 болгаш 5,5 пункттарына үндезилеп чорудуп болур.

IV. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраары

4.1. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының төнчү түннелдерин болгаш эргежок чугула планның көргүзүлгелерин дорт чедип алырда, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының хемчеглеринде көрдүнгөн күүседирде, субъектилерниң бюджет планнаашкыны-биле ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраар.

4.2. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраарының Чурумун, Тыва Республикага ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын ажилдап кылыр болгаш боттандыраар талазы-биле методиктиг сүмелерге дүүштүр субъектилерниң бюджет планнаашкыны бот-тускайлаң тургузар.

V. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраарының үнелели

5.1. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраар шупту үенин иштинде, оларны боттандырып чоруп турарына үнелелди чыл болгаш квартал санында бээр.

5.2. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраарына үнелелди квартал санында, бирги, ийиги, үшкү болгаш дөрткү кварталдарның түннелин талазы-биле субъектилерниң бюджет планнаашкыны бот-тускайлаң боттандырып чорудар.

Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын квартал санында боттандырып турарының үнелели;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырганының түннелинде херек кырында чедип алган чүүлдер;
- ведомствонун тускай сорулгалыг программаларының планының төнчү түннелинде чедип алган чүүлдер.

Чыл иштинде ведомствонун тускай сорулгалыг программаларын акшаландыраар хемчээлин өскерттир дугайында шийтир (квартал санында түннелин талазы-биле үнелел), чүгле бюджет хоойлужулганынга дүүштүр дугурушкан чарыгдал структураларын өскерттир негетиниң турар таварылгадан аңгыда, субъектилерниң бюджет планнаашкыны бот-тускайлаң хүлээп алыр.

5.3. Субъектиниң бюджет планнаашкынының ажыл-чорудулганын кол угланышкынын болгаш түннелин дугайында илеткелди боттандыраар дугайында отчеттун составында Тыва Республиканың Саң-хөө яамызынче болгаш Экономика яамызынче ведомстволарның тускай сорулгаларыг программаларын боттандырганының дугайында информацияны субъектиниң бюджет

планнаашкыны чылдың үнелели-биле бээр көрдүнүп турар.

Дараазында бюджет эргилишкенинге ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының чарыгдалының хемчээлин болгаш составын тургузарына албан өөренип көөр төлөвилелдер шийтирлерин чылдың үнелелин талазы-биле боттандырып чорудар. Ынчангаш күштүг болуп турар хүлээлгелерниң саң-хөө акшаландырышкынының хемчээлин кызыраар дугайында шийтирни хүлээп ал болбас. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырганының түннелин дугайында түннелге үндезилеп планның үеде акшаландырышкыны хемчээлин улгаттыраар дугайында шийтирни хүлээп алыр. Субъектиниң угланышкыны болгаш түннелин дугайында илеткелди боттандыраарының дугайында отчеттун составына, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырганының дугайында информацияны бадылаар.

Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырганының чылдың үнелелин чорудулганынга боттандыраар:

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының планнын төнчү түннелинде чедип алган үнелели;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырган соонда ажыктыгының үнелели;

- субъектилерниң бюджет планнаашкынының сорулгаларының көргүзүлгелеринге ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырган түннелин талазы-биле чедилешкенин үнелели.

5.4. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырганының дугайында информацияга, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырган түннелин үнелелин медээлери албан турар, база ведомствонун тускай сорулгалыг программа бүрүзүнүң талазы-биле шийтир;

- бир эвес ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларының төнчү түннелин чедилешкенин чылдың үнелелинге тургускан таварылгада, ону боттандыраар уламчылаарының дугайында;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын бадылаарына эргежок чугула өскерилгелерни кириеринин дугайында;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын соксадырының эргежок чугулазын дугайында.

Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраар дугайында информацияга Тыва Республиканың хоойлужулга болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын ажилдап кылыр дугайында субъектиниң бюджет планнаашкыны саналдарны кирип болур.

5.5. Ажыл-чорудулганың кол угланышкыны болгаш түннелин дугайында илеткелдин 2-ги кезээниң экспертиза болгаш ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандырганының дугайында информация анализинин чорудулганынга дүүштүр чылдың үнелелин түннелин талазы-биле ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын өскерттир дугайында шийтирни хүлээп алыр.

5.6. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын хуусаа бетинде соксадыры албан таварылгалар;

- Россия Федерациязының субъектизи болур Тыва Республиканың бүрүн эргезинге хамааржып турар бүрүн эргениң составында ведомствонун тускай сорулгалыг программаларын боттандыраар хемчээлинге шупту бүрүн эргезинден аңгыда;

- субъектиниң бюджет планнаашкынын дүжүргенде;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраар хемчээлинге, субъектиниң бюджет планнаашкынының бүрүн эргезинден ужулганда;

- ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларына көрдүнгөн акшаландырышкынын хемчээлинден, ведомстволарның тускай сорулгалыг программалары төнчү түннелди чедип алган аргазы чок болганда, ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраарының чылдың үнелели чоруп турар үезинде тургусканда.

Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын хуусаа бетинде соксадыр апарган таварылгада, күүселдизин доозар чурумга хамаарыштыр шийтирни хүлээп алыры албан азы ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларында медээлери боттандыраар хемчээлинге чардыгган шупту керээлери үзер, оон иштинде чедир туттунмаан шупту тудук объектилеринге хамаарыштыр.

5.7. Ведомстволарның тускай сорулгалыг программаларын боттандыраары дээш контролду, Тыва Республиканың республика бюджетинин бюджет акша-хөреңгизинин алыкчылары болгаш кол башкарыкчылар боттандырып чорудар.

УЛАМЧЫЛААН ЭКИ АЖЫЛ

Улуг-Хем кожуунун Торгалыг ортумак школазынга директорлап, улуг коллективти хей чылдарда удуртуп чораан башкы Май-оол Садарович Чудан-оол амгы бо үеде бистин аравыска чораан болза, 56 харны харлап турар. Ол боду дөрт чыл бурунгаар ажылының аайы-биле чорук чорааш, айыыл-халапка тава-рышкаш, кады чурттааны эжинден, чапанчыг чараш оолдарындан, ынак школазында хей санныг өөреникчилеринден, кады ажылдап чорааны эш-өөрүнден кезээ мөңгөде чарлып чоруткан.

Ажылдап чораан үзүндү ажылынга бүгү-ле сагыш-сеткилинден бердинген, бодунуң амырдыжын бодавас, ажылы дээнде, дыка кызымак башкы чораан чүве. Бо чүүлду бийик бергенимин чылдагааны – мен бодум, өг-бүлөм кежигүннери бо директорнуң удуртулгазынга ажылдап чораан. Ол ышкаш ажы-төлүм дөгере бо башкының холунга өзүп, адыр «А» деп үжүктү танып, сөөлүндө бо

школаны эки дооскан. Ажы-төлүм амыдыралдың шын оруун тып, боттары ажыл-агыйлыг амыдырап-чурттап чорлар.

Май-оол Садарович ажылдап чораан үзүндү ал-бодунга-даа, ажылынга-даа дыка шыңгыы негелделиг турган. Ооң аажы-чаңын баштай улуг дыка билбес болгаш, шала бергедежиپ тургаш, сөөлүндө чоорту өөрени берген бис. Эки кижиле болган. Бодунуң сагыжы ак, сеткили кээргээчел деп чүвени биле бергеш, бо удуртукчувусту аажок хүндүлээр турган бис. Удуртукчу шыңгыы негелделиг болурга, ооң коллективиниң кежигүннери шупту чаңгыс кижиле демниг турган.

Нийти билиг чериниң иштики-даштыкы каасталгазын Май-оол Садарович боду «алдын холдуг»

шевер болгаш, шуптузун чуруп, бижип алып. Бо башкының чуруп каан лозунг-плакаттары, чуруктары «эки кылган ажыл, элеч-читпес алдар» деп чугааны бадыткап, ам-даа канчанмаан-даа, ол-ла хевээр школазын каастап турар.

М.С.Чудан-оол ажылдап чорда, Торгалыг ортумак школазы 1996 – 1998 чылдарда ийи чыл улаштыр «Чылдың школазы» деп атты чаалап ал келген. Ол-ла чылдарда боду база «Чылдың директору» атты эдилеп чораан.

Башкы «ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы», «РФ-тиң улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы» аттарын эдилекчизи, Бүгү-россия чергелиг конкурстарның 3 дакпыр тиелекчизи, ТР-ниң Дээди Хуралының депутадынга сонгудуп, чурт-

талгазының сөөлгү минуталарынга чедир Улуг-Хем кожуунун Төлөөлекчилер хуралының депутады бооп турган.

Бурганның биске чаяп берген үлүзүндө ойлап-дезер хары-выс бар эвес, делегейде мөңгө чүве чок дээр болгай. Бо башкының удуртуп, өөрүшкү-мунгаралды деңге үлөжип чорааны коллективни директорнуң берге болгаш чымыштыг ажылынга ооң өөнүн ишти Роза Кыргысозна Чудан-оолду деткип, сонгуп алганнар. Ол төрөзүн коллективиниң бүзүрелин ышкынмай, холу салдынмай, кады чурттап чорааны ынак эжиниң ажылын конгуч эки уламчылап, ажылдап кирипкен.

Роза Кыргысознаның удуртканы Торгалыг ортумак школазы эрткен чылын «Өөредилге» на-

ционал төлөвилелдин шугуму-биле эки ажылы дээш РФ-тиң Президентизиниң 1 миллион рубль грантызынга төлөпиг болган. Кожуунун школаларының аразындан чаа автобусту база бир дугаар алган. Коллективниң кежигүннериниң карак кызыл ажылы база ооң удуртукчузунун уйгучыдын чок ажылының түңнелинде бо чедиишкннер чедип алдынган дизе, кандыг-даа хөөредиг чок.

Директор башкының кижилери биле оожум-топтуп, кижизиг чугаалажып, ажылды шын удуртуп билирин, бодунун бөдүүнүн магадаар мен. Ооң удуртканы школа – көдээ черниң амыдыралының көрүнчү. Роза Кыргысозна база ооң эки чораан Май-оол Садарович ышкаш хүндүлүг кижилер бистин амыдыралы-высты хүн бүрү каастап, аңаа идигни берип турар.

Анай-Хаак КЕНДЕН.

Торгалыг суму.

САРЛЫКТЫГ ЧЕРНИН ШЫДЫРААЧЫ КҮДЭЭЗИ

Ийме чурттуг Доржу оглу Дажы Монгуш биле Баян-Тала кызы Чүлдүм Чимит-ооловна кады быжыг өг-бүлө туткаш, тос ажы-төлдү чырыкче бодараткан. Оларның баштайгы төлү — тун оглу Дардаш чер кырынга сес кыстың кара чаңгыс акызы болуп, Ийме суур чаа туттунуп турда, дөртөн чылдарның төңчүзүндө төрүт-түнгөн.

Нийтилел тургузуунда көдээге коллективтиг ажыл-агыйлар бут кырынга тургустунуп, сууржун амыдырал сайзырап, турнугушкун, эде тургустунушкун, демократия, ССРЭ-ниң буступ дүшкени ышкаш, эргилделиг үе-чадада социалисттиг күрүнениң хамаатызы Дардаш Монгуш эр бооп доругуп, эзер дергизинден туттунуптар апаргаш, амыдырал ажыл-херээ ачазы Дажы Доржуевичке дөмейлежип, медресидиг чуртталгазын машина-техника-биле холбаан. Ол Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунун механизация салбырын механик мергежилдиг дооскан трактористин оглу механик апарган. Ол ол-ла техникумга эртем-билигнин эзрем далайынга эштип чоруп ора, эмин эрттир ынакшык хона бергеш, сарлыктыг черниң кызы Чечекти «шалба-лапкаш», салбайн барган, салым-чолун каттыштырган.

Олар кайызы-даа техникум дооскаш, 1972 чылда мурнуу талазын моол күрүне, барыын талазын Алтай край кызыгаарлаан Тываның бир кызыгаар эң ырак ыржым булуну «Мөген-Бүрен» колхозка Чечек мал эмчизи, Дардаш механикатор болуп ажылдай берген. Олар күш-ажылчы баштайгы базымын эгелээн хүнүндөн бээр чурттуң, төрөзүн Тываның социал-экономика амыдыралындан чыдып калбайн, бар шаа-биле иженип, хажызынга хайгааракчы бооп чорбаан. Чеченчиди аарак сөглээрге, олар кайызы-даа ийи билээн сывырын каапкаш, Чечектин школаны тургаш-ла аал малы дозар, аалдар аразынга чортуп, шошкудуп мунар Дөшпер-Доруг дээр чааш ады дег чүгле бурунгаар чүткүп, шилип алганы мергежил аайы-биле бот-тускайлаң хуу амыдыралдың копка оруунга тура дүшпейн чоңа, күрүнеге ак сеткилдиг бараан болуп келген. Совет үеде көдээ интеллигенцияның хевирлеттинип келгенин Чечек биле Дардаштың өг-бүлөзиниң чижээнден тордаргай көрүп болур.

Чечек биле Дардаш техникум дооскаш, Үстүү-Аймаатыга чай-

лагга үш өг турган Иргиттер аалынга чеде бээрге, Дардаштың катының өөнге оларны мурнай суурдан келген школа директору Өргө Сагаанович Салчак даштыгаа, баглааш чанынга сымыраны аарак мынча деп-тир:

«Конгуч-даа шыырак кожай өөндө күдээлеп келгениңге өөрүп тур мен, күжүрүм. Аас-кежиктиг хуругеним болуруңу күзедим, оглум». Ат-сывы арай дөрбет-симээр-даа ышкаш, делегизимээр-даа хевирлиг дыңналыр Тарын-Базыр аттыг тыва арат, шынап-ла, Мөген-Бүрен бажы Үстүү-Аймааты, Ак-Хем уну ынаар чайла-ларда балдыр дыңзыг малчынарның бирээзи. Кодан сыңмас сарлык, тас инектен аңгыда, чыраа, саяк, челер, маңаар, шык сыңмас чылгылыг, өзен ишти дакпыжап кээр чыгыгы өшкү хойлук чурттап чораан. Сүттен бүдүрер ааржы, саржаг, курут, эжегей, шурунда хойтпак бүдүн чыл дургузунда үзүлбес. Аал коданында алды чүзүн малдын доозазын саар болгаш сүт-саан элбек.

Сарлыктыг черниң шыдыраачы күдээзи Дардаш Монгуш салым спорт-биле чажындан холбаан. Ол бүгү назынында спорт-биле халбактанышкаш, тиелел-гениң уттундурбас өөрүшкүзүн, аштырышкынның ажыг дузун амзап шаг болган. Өөреникчизиниң өзүп келгеш, чемпион болукаан күштүг чажыт күзелин Дардаш үстүкү класстарга кээрге, эге баштай тренер башкызы А.С. Ховалыг эскерип каан.

1965 чылда Чадаана хоорайга өөреникчилерниң кышкы дыштанылгазында Чөөн-Хемчик кожунунун школачылар ортузунга хаак маргылдаазынга оолдарны беш километрге салып үндүрүптерге, кидис идиктиг, хөвөнниг чүвүрлүг, шилгедек дурт-сынныг, шаңгырызмаар карактыг хаакчы финишке бир дугаар маңап келген. Кидис идиктиг, амартында ооң кырындан хөвөнниг чүвүр кедип алган хамыкты кайгаткан чемпион оолакты көрүкчүлөр оомоон үглей берген. Чогум кымыл дээрзин тодарадып кээрге, Ийме школазының сески классчызы Дардаш Монгуш школачылар ортузунга кожуун чемпиону кылдыр чарлаттырган. Ол үеде Ийме школазынга республикага сураглыг хаакчыларның санынга кирип турган А. Ховалыг физкультура башкылап, Дардашты хаак оруунче чалгынандырып үндүргөн. Школачы чылдарында хаак спортунга хандыкшылды оттуруп, ак

орукту айтып изээн волейбол, баскетбол, шыдыраа ойнаар, бүгү талалыг: аңаар, динчээр спортчу башкызы Алдын-оол Сангаковичини ол ам-даа утпайн чоруур.

Сески классчы Дардаш Монгуш өөреникчи өөрүнүн аразынга хаакка чемпионнап кааны 1965 чылда республиканың кур болгаш куруккан черлерни шингээдиринге киришкеш, Чазак медалы-биле шаңнаткан механизатор ачазы Дажы Доржуевич аал ораны-биле ажы-төлүм, мал-маганын чииледир Кызыл кожунунун Шамбалыгга көжүрүп эккелген. Сес кыстың эң

Үе болгаш үе-чергем

улуу – чаңгыс-ла эр хиндиктиг Дардаш кедилиг келир үезин бодай бергеш, көдээ ажыл-агый техникумунга адазының соон салгап, механизация салбырынга үш чыл өөрөнгөш, дооскан.

Д.Монгуш хаак талазы-биле Тываның чемпиону Семен Бай-Кара тергидеп турар чылдарда техникумунун чыынды командазынга кады өөренип турган эштери – Эрзинден Бадаа, Чаа-Хөлдөн Алдын-оол Түлүш, Барыын-Хемчиктен Алдын-оол Хомушкун суглар-биле хоорайның, республиканың бирги чери дээш хаак маргылдааларынга доктаамал киржиң келген.

Көдээ ажыл-агый яамызының сүмелээни-биле техникумунун 1972 чылда доозукчузу Д. Монгуш «Мөген-Бүрен» колхозка механик эрге-дужаалды ээлеп, кызыгаарда турар ажыл-агыйның экономикаын хөгжүдүрүгө киржип, шимчээр, шимчeves эт-херекселдин, машина-техниканың бажын билип, механизаторлар болгаш чолаачылар коллектив-биле быжыг харылзааны туткан. Хаакка халып өөрөнгөн аныяк специалистке хары чуга, харын-даа хатшуурган дүргектелип туруп бээр, дүндүштелген дүвүнүн хайындан кыштаг, хонаш барык кара кыштаар Мөген-Бүрен ундаралдың уян ыры дег куюмнадып, Дардаштың сагыш сеткилин ымзандырыпкан. Халып маңаар хаак чокта чалгааранчыг ышкаш сагындырза-даа, мөңгө меңги бажын шыпкан Мөнгүн-Тайга бетинде долгандыр козургай хорум даштыг, дошкун, шириин бойдустуг, тоолзуг чараш онзагай оран энэрелдиг эргим эки Чечектин чурту Мөген-Бүрен тараалаң Хемчик оглун тура-соруктуг, күштүг, дидим болурунга езулуг эр кижиниң мөзү-шынарын

хевирлээринге дузалыг болганы чугаажок.

Ажыл кижизинге чайлыг үе тывылбас болуру билдингир. Найыралдыг бичи коллективтиң начальниги молдургажык дарга кижиле ажылчыларның сеткил-хөөнүн эскерип, ажылдаар-чурттаар, дыштанырынга таарымчалыг чүүлдерни тургузар апаар.

Чыгыр өрээлге чолаачыларның шыдыраа ойнаарын механик хүнүн чыгыгы көрүп келгеш, аңаа өөренип, сааяларга, иргиттерге, донжактарга са уттуурар өөдежок ойнакчы кылдыр көзүлгөн. Көз-ерлээш база чер албас.

Кижиле күзээр болза, чүге-даа өөренип ап шыдаар кылдыр күжүр Дардаш кадыгандыр бодап алгаш, Кызыл кирген санында-ла орук дургаар ном садыгларын бакылап каап, шыдыраа номнарын садып ап, теория-биле чепсегленип, чоорту мырыңай үргүлчү карманнап алгаш чоруур, орукка чааскан ойнаар магнит шыдыраалыг апарган. Ай безин четпейн чыткаш, сарлыктыг черниң чаа күдээзи суурнуң шыдыраачыларын кайгаткан, шуптузун чула уткаш туруп берген. Бир катап Шагаада чемпионнап каан. Кады ойнаар өөрү көөрге, чанында чуга брошюралар, шыдыраа журналдары, дептержигештер салып алган, чааскаан шыдыраа салып, сайгарылга кылыры дам барган. Эш-өөрү хостуг шактарында, дыштаныр хүннерде ооң ойнаан столун үглөп, көштер көзүлбестей бээрге, артында көрүкчүлөр сандай салгаш, бедиктенип алгаш, салыгларны сайгаржып, алгыкышкылыг шимээн дендеп баарга, чемпион механик шыдыраачыларга санал кириген. Чыгыр өрээлге (ойнаан салыгларның көштерин көргүзөр хана самбыразы чогаадып кылгаш, аза каапкан. Дардаш мөген-бүренчилерни боду баштааш, башкылап кирипкен. Хүлүрешкен эрлер аразында «күдээзиниң күжүн көөр деп чүве бо-дур» дижиң чаа ажыдышкынын амырап хүлээп ап, мага ханып, механикниң үлөгерин эдерип, теория өөренип, чемпионнуң ноян баарында оглун эгезинде халас каап бээр ноян гамбиди дээр көштерин, сицилиан камгалал, аттар-биле эгелеп көжери, ийи, үш көштен матка олуртуру болгаш өске-даа шыдыраа терминнерин шингээдип ап, оюнга ажыглап билир кылдыр өөренип турганнар. Шыдыраага көргүзүр

самбыразы көдээ черге бир дугаарында 1973 чылда «Мөген-Бүрен» колхозтун гаражынга астынган дизе, хөөредиг болбас боор.

Чаа черге чурттап берген техникум доозукчузу хүреген шимченгир, кашпагай, сагынгыр тывынгыр-даа кижиле бооп-тур. Ылап-ла бир солун чүүлду тыпкан турар. Дардаш бир кезек үеде хаак спортун кагаш, шыдыраалаарында аңгыда, дидим чүрекич алыпинистин оруун шилээш, Мөген-Бүрен чанында биче Мөнгүн-Тайга дижиң бедик даже чуржузу Александр Чуглур-оол биле Ийме чурттуг Хураган-оол Сатты эдертип алгаш, үжөлээ 3300 метр бедикке үнгөш, биче Мөнгүн-Тайганың шышпык бажынга кызыл тукту асканнар.

Мөген-Бүренниң шыдыраачы күдээзи амыдырал аайы-биле Кызылга МРО-га ажылдааш, хостуг үелеринде хоорайның шыдыраа клубунга доктаамал барып, чүгле шыдыраа ойнаары-биле кызыгаарлаттынмай, Ч.Б. Оюн, М.С. Адыг-оол, М.Б. Кенин-Лопсан, М.С. Хомушкун ышкаш чемпионнар-биле чоок таныжар аргалыг болган. 1978 чылда Кызыл хоорайның бирги чери дээш маргылдаага шыдыраа талазы-биле шылгалда туткаш, шыырак шыдыраачыларның бирээзи Чыртап-оол Оюн-биле сөөлгү салыгда хайымнашкаш, бирги черге үнгөн.

1978 чылдың хоорай чемпиону Дардаш Монгуш каяа-даа, кандыг-даа айтырыгны бодап турганы олчаан чарт, тода, дорт харылаар бөдүүн, биче сеткилдиг, эгеничел, эш-өөрүрек кижиле. Ол бодун профессионал шыдыраачы кылдыр кажан-даа санаваас. Улгадып келгеш, угаан сайзырадыр оюнну өөренип алганынга хамаарыштыр бодалын айтырып, сөс эрээримге, ол мынча дээр:

— Шыдыраа – ийи удурланыкчының чогаадыкчы маргыжын чарар оюн-дур. Ооң кызыгаар чок аргалары кижини чайгаар элзеди бээр. Ойнап оргаш, катаптатынмас чаа чүүлду дилээрин негээр. Бо бурунгу оюн кижиниң хей-адын көдүрер, угаан-бодалды байыдар, шыдыраачыларны чаңгыс өг-бүлениң төлдери дег каттыштырып эккээр. Ооң-биле кады шыдыраа чыгыжы найыралдың чылыг одаа, эдержиң аралажырының эки демдээ, чымчак сеткилдиг чылыг сөнү болур. Ол маргылдааның киржикчилерин хадунмалышкы болдуруптар, сорунзалыг спортчу күштү берип турар боорга, шыдырааны шыдаар шаам-биле ойнаксаар мен, эң-не күштүг спортчу күзелим-дир.

Мен бодум хуумда оон-биле чөпшээрештим.

Даңзы САЛЧАК.

Литературлуг арын

Аныяк чогадыкчы кижиге дугайында бижирин белең-даа, берге-даа. Берге талазы ол кижинин дугайында материалдарның эвээжинде болуп кээр. Ынчалза-даа ол аныяк кижинин кылган чогадыкчы ажылы үнелелге төлөптүг болза, чоп бижип болбазыл?

Чыккылама кончуг соокта тишден чузу

Сыстып-сыстып, мөөгүлештир чүпү келир Куржааңгызын саат долуп, эм-дом шыпкан Чуктуг-Хая аалымдан ырак эвес.

Шынап-ла, Меңги Ооржактын төк кээп дүжүп, төрүттүнген черинден Чуктуг-Хая ырак эвес. Ол 1975 чылдың кыштын чыккылама соогунда, январь 8-те, Бай-Тайга кожунунун Бай-Тал сумузуңуң Үс-түү-Чээк-Ой деп черге малчын өг-бүлөгө төрүттүнген.

Тос-тостуң соогу-биле чаржалаштыр Тос хемни кеже берген аагым харын Түрлүг пөштер көксү-хөрөөн өйүл чор боор. Дүш-түлдөн ээимнерим ыравас-тыр. («Үс-түү-Чээк», 2003).

Меңги Ооржак бодунуң дугайында «Сылдысчыгаш» солунга мынча деп бижээн: «Өг-бүлөвисте 6 кижиге бис. Авамны Кара-кыс Байыровна Ооржак дээр. Авамыс ачызында эвээш-биче-даа бол, ниитилелге ажыктыг үлүүвүс кадып, Тывавыстың төлөптүг оглу-кызы болурун кызыдып чоруур бис». Ачазы Нагаан-оол Ооржак-ович уруглары чаш турда-ла, чок болган. Ынчалза-даа оң чечен-мерген сөзүн уран чогаалга сундулуг оглу хензиг тургаш-ла, бодунга сиңирип ап чораан. 1996 чылдың «Тываның аныяктары» солунга интервьюзунга Меңги мынча диген: «Ачам Докпак Нагаан-оол Ооржак-ович аажок хөглүг-баштак, чон чыылган черге бола ырлай кагылаптар, шүлүктей-даа бергилээр кижиге». Чартык өскүс уругларын иези кызып-кылайып чорааш, өстүрүп алган. Авазынга тураскааткан одуруглары Меңгинин шүлүктеринден тып ап болур.

Черимейге Чечек илип, даарап орап Шевер ием.

Чонунайга Шоорун улап, ырап орап Чоргаар ием. («Авамга», 1995).

Аныяк шүлүкчүнүн төрүттүнген черинин онза чараш чурумалы, Хемчик хемнин дүрген агымы, улуг ыт-шимээни, сүүр-сүүр хаялар, аржаан суглары, мал-маганның алгызы, чонунуң аас чогаалы, көдээ черниң онзагай байдалы оң келир үедеги эстетиктиг кижизидилгезинге кончуг улуг дузалыг болган. Эге школаны Бай-Талга өөрөнгөш, Тээлинин №1 школазын 1992 чылда дооскан. Школа соонда бир чыл

иштинде Меңги авазынга дузала-жып, кадарчылаан. «Кадарчы мен» деп бот-намдарлыг шүлүүнде оң бодунуң дугайында чугаалап турар:

Шекспир, Бүрбү,

Пушкин дег,

Чечен-мерген эвес-даа бол,

Черим, чонум алгап-йөрээп,

Шелип чоруур кадарчы мен.

Меңги Ооржак 1999 чылда Тываның күрүне университетинин филология факультетинин тыва дыл болгаш литература салбырын доозуп, Би-Хем кожунунуң Өөк ортумак школазынга башкылап эгелээн. 2000 чылдан тура амга чедир Туранның №2 ортумак школазында ажылдап, Би-Хем кожунунуң тыва дыл болгаш литература башкыларының методиктиг каттыжыышкынын удуртуп, чогадыкчы езу-биле ажылдап турар.

Меңги школачы чылдарынданна шүлүк бижип эгелээн. Оң бирги «Херел» деп шүлүү дунмазы Рада Хомушкунуң ады-биле «Сылдысчыгаш» солунга 1991 чылда үнген.

гениң номуң «Японская лириканы» бо хонуктарда холга ап, бир тыныш-биле номчуп танышкаш, чаа көдүрлүүшкүн, хей-аът кирип бурун япон поэзияның амданын ап, мээң бижир аянымга чоогун эскерип, эвээш сөс-биле хөйүнү сөглээриниң уран аргазын оон улам ханы өөренип ап тур мен».

Меңгинин дугайында үнелелди парлалга бир-ле дугаарында чогаалчы Александр Даржай берген болуп турар: «Меңги Ооржактын шүлүктеринде бир-ле тускайлаң аян бар-дыр. Бо аныяк оолдан бирээни номчукчу нүүрүмден маңап турар мен». Шак ол түнелди шүлүкчү Николай Куулар база бадыйткап чугаалаан: «Меңги Ооржактын моон мурнунда солуннарга парладып турган чогаалдарындан ап көөргө, черле шыбай, идегелди берип турар аныяк кижиге дээрзи илден». «Хемчик бажының кадыр-кашпалы, оң шурап баткан суунуң дааш-шимээни Меңгинин шүлүктеринде элдээрти көстүп, дагжап, кижинин сеткил-сагыжы-

алтай чогаалчы Михаил Бедушевтин «Сынару» деп шиизин очулдурган, Меңги Ооржак бодунуң чогаалдарындан аңгыда, тургузучу, чыыкчы база редактор хүлээлгелерни күүседип чоруур. Ол кырган эне шүлүкчү Адаш Иргиттин чогаалдарын чыып, редакторлап, чырыкче үндүреринге дузалашкан. Байкара Хөвөмөйнин «Октаргайже ужудуг» деп номун база чыып тургускан. Олег Сувак-питтин дугайында чогаалчының хууда архив материалдарын ажылап тургаш, чыып тургузуп алган номун редакторлап, хөй эвес тиражтыг-даа болза, чырыкче үндүрерин планнап турар.

Меңгинин публицистикасы база солун. Аныяк авторнуң чидиг көрүжү, демир-үжүүнүң маңгыры чамдык темаларга онза доктаап, номчукчуларның кичээнгейин угландырып чоруур. Оларның аразындан «Сагыш ышкаш чүве болза, Саглы ышкаш хову болза» деп орук демдеглели онзагай черни ээлеп турар. Критик Д.С.Куулар

ДҮНӨЛӨРДӨ УДУП ЧАДАП, ЧҮРЭЭМ ОДУГ...

(Меңги Ооржактын чогадыкчы ажылының 15 чылынга)

Хүннүн чырык херелдерин Соңга өттүр көрүп ор мен. Күчү-күжүн

мөөңнөп-мөөңнөп,

Хөртүк харны эризип тур.

Сөөлүндө ук шүлүүнүн дугайында автор мынчап сактып бижээн: «Эге аяннажылга-даа орта сагыттынмаан, бөдүүн шүлүк чүве. Ынчалза-даа мени сорук кириген эң баштайгы шүлүүм-дүр». 1993 чылда «Шын» солунга «Час», «Дайынчының сагыжы» деп ийи шүлүү база парлаттынган. 1999 чылда «Чөпшүл дең» деп шүлүктер чыындызын ол номчукчуларга бараалгаткан. 2004 чылдан тура, Тываның болгаш Россияның Чогаалчылар эвилелинин кижигүнү. Саян-Алтайның «Саянның чаңгызы» деп аныяк чогаалчылар семинарының киржикчизи (Кызыл, 2004).

Меңгинин чогадыкчы ажылының дугайында чүүлдерин М.Хадаханэ, У.Донгак, Н.Куулар, Ч.Куулар, Ш.Монгуш, Р.Донгак олар бижээн. Бо чүүлдүн автору Меңги Ооржактын чогадыкчы ажылының дөзү — чонунуң аас чогаалында деп шүлүктерин сайгарып тургаш бадыйткаан. Оон аңгыда «Чөпшүл дең» деп шүлүктер номунуң тургустунуп, тыптып келгенин, аныяк шүлүкчүнүн проза чогаалына шенделдеринин дугайын сайгарарын оралдашкан.

Меңгинин хүн демдеглелин номчуп орташ, дараазында одуругларга таваржы бердим: «Чингиз Айтматовтун «Хүннүн дурту чүс чыл» деп романын улуг сонургал-биле номчуп доостум. Моон мурнунда «Джамалия», «Баштайгы башкы», «Кызыл аржыылчыгаш» дээн чогаалдарын база номчаан мен. Романда овор-хевирлер, чогаалдың дыл-домаа, тургузуу, төөгү чугааларны романның сөзүглели-биле аргып, философчу түнелдерни үндүргени күштүг-дүр. Айтматовтун бо — уран дылы, чогадыкчы хөөнү, канчап билир, чечен чугааларымга-даа бол, исти арттырар боор деп идеген чоруур мен».

Бо чүүлдүн авторунга, меңээ, 2005 чылдың апрель 15-те бижээн чагаазында Меңги Ооржак мынча деп бижээн: «Меңээ белекке бер-

биле үнөжип келгени — уран чедишкени. Утка-шынарны оон овор-хевирге хандыр илередин чедип ап турары солун» деп, чогаалчы Черлиг-оол Куулар база демдеглээн. «Шала чиген арбуз дег ай» деп, бо деңгелгени тыва шүлүкке Меңгиден өске кым-даа ажыглаваан деп шүлүкчү Олег Сувакпит база онзалап демдеглээн. Критик М.Хадаханэ Меңгини делегейни хөй талаалыг хүлээп ап турар деп мактаан. Оон аңгыда сурагылы литература шинчээчизи Меңгинин чуртталганың үүрмек чүүлдерин эскерип библирин база магадаан.

Аныяк авторнуң хуу архивинде көк даштыг кыдыраашты номчуп орамынга, чаңгыскурсчуларының Меңгиге хамаарыштыр бижээн бижимелдери бар болду. Шүлүкчү Саая Майнактын уруу Аяна Сааяның (Майнак) демдеглели солун болду: «Шынап-ла, кижинин со-нуургалын, хей-аъдын көдүрүптер ажалдар-дыр. Номчуп орагга, эге шүлүктерден чоорту демир-үжүңер ажылы шиитпирлиг, а сестеринер улам уран, чечен апар чыдар-дыр... Ылаңгыя кижиге амытан-ның сагыш-сеткилин, иштики делегейин, психологиязын сайгарып турарыңар ана-бир профессионал психолог ышкаш-тыр, а ол байдалдыг кижини чурраан сестеринер дээштиг, чечен-дир. Төрээн чурт, улус-чон, келир үе дээш сагыш човаан ажалдарыңар номчукчу кижинин бодалдарын база ынаар угландырып, ханы бодалче «эжиндирер-дир».

Меңги Ооржак 70 ажыг шүлүктерин, уран детальдарны чедимчелиг ажыглаан 8 кыска чечен чугааларның автору. Оон хууда архивинде «Бичии аңчы» деп кыска тоожу база номчукчузун маңап чыдар. Меңги бодун чүгле шүлүкке, прозага шенеп чоруур эвес, а ол оочулга ажылын база кылып чоруур. Оон оочулгазы-биле 20 ажыг шүлүктер, баснялар, новеллалар, тоожулар база ши чогаалы орус, алтай, моол дылдардан тыва дылче очулдуртунган. Тыва уктус моол чогаалчы Чинагийн Галсаннның «Дошкун чылдарның чазы», Василий Янның «Финикий корабль»,

ону номчааш, аныяк шүлүкчүнүн сестеринин чедингирин, дылының уран-чеченин бедии-биле үнелээн. Меңгинин иезинин дугайында «Утпаан мен» деп чүүлү ие кижиге ханы ынакшылдың дөзүндө төрүт-түнген одуруглар-биле долган дээрзи дораан-на билдине бээр.

Аныяк шүлүкчүнүн сестеринге ырлар база бижиттинген. Бот-тывынгыр композиторлар Меңгүн-оол Күжүгет «Ынакшыл», Кертик-оол Данзын «Тураным сен» деп ырларың чогааткан. Сөөлгүзү чоокта чаа Туран хоорайга республика чергелиг Би-Хем дугайында ырлар мөөрейинге киришкеш, «Эн уран сөстүг ыр» деп номинацияга төлөптүг болган. Бо ырның сөзү чаңгыс кежээ дургузунда бижиттинген чүве. А чамдыкта ай-айы-биле «дүжүт» чок-даа боор кижиге. 2005 чылдың март 25-те меңээ чоруткан чагаазында ол... шүлүктер төрүттүнер өйү чоокшулаан хире. Сагыш-сеткил саймаарап, часкы сарыг суг дег апарды» деп бижээн кижиге. К.-Э.Кудажыны-биле алырга, күчүлүг Улуг-Хем безин кыжын удуур эвес, чогадыкчы ажыл база ол дег, бирде үндүр чалгып кээп, бирде сыгыгай бээр, ынчалза-даа бичин-даа соксаш кынныр эвес.

Меңги чогаалга сундулуг уругларны, чүгле школачыларны эвес, а улуг улусту база чыып, 2000 чылдан тура бодунуң ажылдап турар школазынга «Хаяа» чечен чогаал бөлгүмүн тургузуп алган ажылдап турар. Ол «Эрестер» деп Би-Хем кожунда кара чаңгыс школа солунунун редактору. Меңги Ооржактын чогадыкчы ажылының 15 чыл оюнга тураскааткан хемчегин Туранның №2 ортумак школазының коллективи бо чылдың сентябрь 27-де эрттирер деп шиитпирлээн. Аныяк шүлүкчү бодунуң чоокку үелерде кылып келген чогадыкчы ажылының түнелдери-биле эш-өөрүн, республиканың чогадыкчы интеллигенциязын таныштырар сорулгалыг.

Литературлуг юбилейлерни демдеглеп турарында багай чүүл чок деп бодаар мен. Харын-даа чогаалчы кижиге идиг берип, ону улам-на чогадыкчы ажылдарынче кыйгырып, оон хей-аъдын бедидип, бодунуң номчукчуларының мурнунга харысалгазын күштелдирип турар. Ынчангаш «шүлүк» деп сынче бедип-ле үн, Меңги!

Радион ДОНГАК.

Би-Хем кожун. Өөк суур.

• Аныяк үннер

ДУСТУГ-ХЕМ

Чараш-Даштын тайгазындан Чаржып баткан угбашкылар Узун-Хемнин, Сайлыг-Хемнин Ужуун улаан дунмазы—

Аржаан суглуг Дустуг-Хем Ада-өгбөм чуртту сен.

Көшкөжинде чунма, те Көжүп оъттап, чаптылган. Сыын, хүлбүс эзиминде Сырынналдыр ырлашкан, Кадыр-кашпал Дустуг-Хем Кара чаштан кавайым.

Саарыгларың хөөмей ыры Чадаганга үнөшкөк, Салбакталган пөштерин Чавалгалыг кыстар дег.

Тулган чараш Дустуг-Хем Дунда-карам турлаа сен.

Эриктиң таңыылдаан Эзир төрүүр чалымнар, Эмзиг аржаан сугларың Эрзиг чоруум ужуктаан.

Арбын чонум адап келир, Авыралдыг Дустуг-Хемим Хөнү баткан Улуг-Шуйнун Хөлчөк чараш хеймереги,

Аржаан суглуг Дустуг-Хемни Алгап, камнап чоруулу.

Дыдыраарган дыттарлыг, Дыңгылдайлаан Дустуг-Хем.

Ырап, оран кезип чорааш, Ырлап, сактып, ийлей бээрим Күжүм болган ава хемим Күзөлим сен, Дустуг-Хем.

Дустуг-Хемим, сеңээ мен, Душтуумга дег, ынак мен.

ТӨРЭЭННЕРИМ

Черим-чуртум каас-шини — Челээш өнүн хунаап чоруур Честек-кат дег бопун-бопун Чээннерим, дунмаларым.

Чаңнап кээри хөглөңчиг, Чарашпайлар чаптанчыг.

Ооруг, кедек чурттуг болгаш, Оожум чаңыг угбам, честем. Алдын хүн дег сарыг баштыг, Ааспыракпай Шораанажык.

Шораанажык, Шораана, Шоорлап ырла, Шораана.

Карактары борбалчыңнаар, Каттырага сыртылааштыг, Мөөрейлерге бо-ла киржир, Мөчөк хүрең Мерген чээним.

Чээним оол, че-ве дээл, Челер-Ойну эзертээл!

Акым, чөңгөм чассыгбайы Азарганчыг Ай-кат дунмам, Ачазы дег ажылгыр

Алышкылар Начын, Хүреш. Хүрөң, хүлер шыңганыглар Хүлүмзүрүү сорунзалыг.

Төөгүлүг төрээн Тывам Төвү болган Кызыл чурттаан Каттыраңнаан Аногта, Орлан Калган акым салгалдары.

Акымайны дөзөп алган Аажок кежээ төрээннерим.

Саян сынның эдээн каастап, Чайынналдыр чырып турар Барыксанчыг Аржаан суурда Мадар Эдик, Сурен суг бар.

Сеткилимден чоргааралым, Чечек ышкаш чараштарым.

Тыва черим сүзүү болган Сыгыт-хөөмей, каргырааны, Чараш чуртум сайзыралын Шапкынчыдар салгалдарым.

Чонувустун ижин улаар Чолдуг-ла мээң төрээннерим.

Каң-оол ЧОЧАК, Ак-Довурактын башкы училищезинин доозукчузу.

ИДЕГЕЛДИГ ӨННҮҮ – ХӨӨМЕЙ-СЫГЫТ

Кызыл суглуг Баян-Колдун Кара-Булуң деп черге бай Сойбуң деп кижиге чурттап чораан дээр.

Бажын ашкан малдыг, чаңгыс кыс уруглуг. Оон уруун кожазы аалдың 17 харлыг огул сонуругай берген. Оолдун адазы кадайы чок апаарга, кызымаа-биле көвей мал-маганының санын чидирбейн, оглун база боду өстүрүп алган кижиге-дир. Төрөл-дөргүлү база ол ышкыш бай-шыдалдыг кижилер.

Оол төрөлдерин эдерткеш, кысты барып айтырып четкен-дир эвеспе. Сойбуң бай оргаш: «3 чыл иштинде мээң бо кодан сынмас малымны малдажыр болза, эдим ортузундан эт, малым ортузундан мал үзүп бээр мен» — деп хары-

лаан. Оолдун адазы оон сөзүнге чигзинип турда-даа, күжүр эр өөр чылгыны хүлээп алгаш, чылгы-чылап кирипкен.

Адазы хоруп турза-даа, кыс кайын анаа олурар, чайны өттүр эжинге эш бооп, төнмөс-батпас чайгы хүннерде чанынга үе эрттир-жип, кады ойнап-хөглөп чоруп-даа турган дээр.

Кыжын, чайын аът кырындан дүшпейн, чылгычылап чоруп турган оолдун өөрүшкүзү, идегелдиг өн-нүктери хөөмей-сыгыт, каргыраа бооп чораан. Ынчалдыр-ла бодун хөөмей-сыгыт, каргыраа-биле ча-замыктап чорааш, 3 чылды эртти-рип алган. Байга оол чылгызын онча-мендизин-биле хүлээткен. Бай Сойбуң сөглээн сөзүнге ээ болуп,

эрес-кежээ чылгычы-биле уруун өглөп-баштап, малындан мал үзүп, алгап-йөрээп, амыдыралче аът-карган.

Аныяктарның өг-бүлезинге үш кыс төртүткөн. Репрессия, Ада-чурт дайыны, дайын соондагы берге чылдар дээш, кандыг үелер тур-баан дээр. Ынчалза-даа өг-бүлө ону шыдажып эрткен. Сураглыг чылгычы чораан эрни Билченей Дайзапович Дулуш дээр. Хөөмей ол берге үеде безин чонунга ажык-тыг чораанының бадыткалы бо ышкышыл. Хөөмей тыва кижинин ханында дээрзинде чигзинип чок деп бодаар мен.

Мария ТЮЛЮШ.
Таңды кожуун.

ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ ТУДУУНГА ДАШТАР САЛДЫМ

Эрте-бурунгу төөгүзүнден бээр тыва чонунун бердинген чү-дүлгези сарыг шажынның, сагыш-сеткилар ыдыктыг төвү Чадаананың Алды-Хүрээ биле Үстүү-Хүрээ бооп турганын улуг салгалдың чо-ну билер. Амгы үеде өгбелерден дамчып келген езу-чаңылдары-высты бо шагның аныяк-өскени, ха-дунма чонувус ишти-хөңнү-биле шингээди ап, сарыг шажынга бүзүрелин илередип турары дыка өөрүнчүг.

Чадаананың Үстүү-Хүрээ ту-дуунун ажыдышының турас-кааткан чокта чаа болган төө-гүлүг байырлалга Тыванын аргы-жары берге эң ыраккы кызыгаар-лары — ивилик Тожу, сарлыктыг Мөңгүн-Тайгадан болгаш барык-ла бүгү кожууннардан хөй чон кирип келген. Чүге ындыг болганын дээрге, «Үстүү-Хүрээ тудуунга бүгү Тыва кирир» деп бо чылдың апрель 24-те Тыва Республиканың

Чазааның хуралына Чазак Дар-газы Ш.В.Кара-оолдун Тыванын бүгү чонунга кыйгырыын чонунун бир демниг деткээни ол-дур.

Мен бо Үстүү-Хүрээ тудуунун ажыдышының албан-биле кирип баргаш калбак даштарын кирип эжинин аксында салгыла-

Сарыг шажын

дым. Шаанда Үстүү-Хүрээни ту-дунга мээң ачам Кара-Сал Даржаа, кырган-ачам Сарыг олар аңаа ажылдап турган. Хүрээниң нарын каасталга ажылдарын кылырынга үре-түннелдиг ажылы дээш кы-рган-ачамны «Боостаадан шаңнал» деп шаңнал-биле шаңнаан ди-жир чүве. Ол дээрге сөгөдөп олурган кижинин мурнунга чыскаай чы-ып үндүрүптөргө, сегелге үзүп турар ындыг шаңналды «Боостаадан шаңнал» дээр турган чүве-дир. Ол шагда хүрээ тудуунга бүгү чон кончуг идепкейлиг кирип турган

деп бурунгу өгбелеримден каш-даа катап дыннап чораан мен.

Үстүү-Хүрээ улуг энерелдин хүрээни турган, оон шаандагы бу-зундуларының орнунга катап хүрээ тудары-биле Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама 1992 чылда ыдыктап берди. Оон бээр 15 чылдар хоозун чугаа-биле хилис эрткен. Ам харын экизи көргөн Тыванын алдарлыг огул Сергей Шойгунун, Пор-Бажың фондузунун болгаш Тыва Респуб-ликаның Чазааның Даргазы Шол-бан Кара-оолдун бир демниг ажы-лының ачызында хүрээвис тудуу бүгү Тыванын чонунун шалыпчы ту-дуу кылдыр чарлаттыгаш, эгелей бергени өөрүнчүг-дүр.

Үстүү-Хүрээ тудуунга идепкей-лиг кирип, боттуг дузадан чеди-рээлиңер чонум!

Кара-Сал ООЛАК.
Чыраа-Бажы сумузу.
Чөөн-Хемчик кожуун.

херек үлгедиишкени бүртүктеткен, оон 52-зин дораан илередип тыпкан.

Улуг-Хем кожуун. Июнь 30-де кожуунун төп эмнелгезинге Ша-гаан-Арыг хоорайның Саяно-Шушенская кудумчузундан хө-рээңче бижектеткен эзирик 1972 чылда төртүткөн хамааты Д-ни эккелген. Кады арагалаан эжи Эй-лиг-Хем суур чурттуг хамааты кем-херекти үлгеткенинге каразыт-тырып турар. РФ-тин Кеземче ко-декизинин (КК-ниң) 111 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн от-турган.

Кызыл. Июль 3-те дүне Кочетов кудумчузунда бажының подвездининге назы четпээн оол-дун соталыг телефонун болгаш алдын илчирбезин билдинмес ки-жилер күш-биле былаап алгаш чо-руй барганын милицияга дыңнат-кан. Дүрген-истелге бөлүгү үлгөш-кинге каразыттырган 1993 чылда төртүткөн аныяк кижини тудуп алган. Ол өчүүн бере берген. РФ-тин КК-ниң 161 чүүлүнүн 2 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Ол-ла хүн хуу сайгарлыкчы бажының хериминин иштинден насосту, чунар-бажың печказын оорлай бергенин милицияга дың-

наткан. Оор кылганынга каразыт-тырган кижиге туттурган, ол мурун-да шииттирип чораан бомж болган. Оорлаан дугайында өчүүн берген. РФ-тин КК-ниң 158 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

База-ла июнь 30-де хеминиң со-лагай талазында дача ниитилелин Энергетиктер кудумчузунда дача чанынга 1988 чылда төртүткөн хамааты С-ти доктааткаш, хынап көөргө, ында 3,444 грамм деңзилиг наркотиктиг бүдүмөл — гашиш бар болган, ону хавырган. РФ-тин КК-ниң 228 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Улуг-Хем кожуун. Арыг-Үзүү суурнуң «Теремок» уруглар сади-гинин соңгазының шилин билдин-мес кижилер ужулгаж, монитору, система блогун, принтерин июль 2-де дүне оорлай берген. РФ-тин КК-ниң 158 чүүлүнүн 2 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Кызыл кожуун. Июль 6-да Кы-зыл — Тээли аразының Сукпак суурже ээр оруунун чанынга УАЗ автомашинаны доктааткаш, хынап көөргө, мурунда сандайга олур-ган пассажирден полистилен капта

178,710 грамм деңзилиг наркотик-тиг бүдүмөл — марихуан тывылган, ону хавырган. РФ-тин КК-ниң 228 чүүлүнүн 2 кезээ-биле кеземче херээн оттурган.

Би-Хем кожуун. Июнь 30-де Туран — Хүт аразының автооруу-нун 1 километринге ВАЗ автома-шинаның чолаачызы машиназын башкарып шыдавайн баргаш, чадаг-тергелги кижини таварып-кан. Оон түннелинде машина орук кыдыында оңгарже андарлы берген. Озал-ондак болган черден чолаачы чашты берген. Янзы-буру кемдээшкенин алган эзирик чадаг-терге мунуп чораан кижини Ту-ранда кожуунун төп эмнелге-зинде чедирген.

Июль 3-те Би-Хемге база бир орук-транспорт озал-ондаа бол-ган. «Красноярск-Госграница» М-54 автооруунун 779 километринге ийи машина үскүлөшкен. Истелге бөлүүнүн хынап көргөниң езугаар алырга, КАВЗ автомашинаның тормоз системазы үрелгениннен удур келир шимчээшкенин орун-че кире бээрге, удур келген ВАЗ автомашина-биле үскүлөшкен. Орук-транспорт озал-ондааның түннелинде ВАЗ машинаның ийи пассажирин Кызыл хоорайның төп республика эмнелгезинде чедир-ген.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

САРЫГ-ХАЯГА ДЫШТАНГАН

Республиканың культура ажылдакчыларының спарта-киадазы бо чылын Чеди-Хөл кожуунун Сарыг-Хая деп черге болуп эрткен. Бо чылын ниитизи-биле 22 команда келген.

Чөөн-хемчикчилер биле тожу-лардан өскези келген, харын-даа оон мурунда киришпейн турган коллективтер ТР-ниң Чазааның үрер хөгжүм оркестри, «Эдегей» уругларның танцы бөлүү дээн ышкыш.

Шаптаразыннарлык орук эр-теринге күрүне филармониязының коллективи тиилээн. Кызыл кожуун биле Ак-Довурак хоорайның баш-кылары 2-3-кү черлерни ээлээн. Хоочуннар аразында эстафетага Танды, Сүт-Хөл, Эрзин тиилээн. Удуртукчулар мөөрейи солун

болган. Аңаа үрер хөгжүм оркес-тринден Тимур Дулуш шылгараан. Амдангы аш-чөм кылыры-ның мөөрейинге ТР-ниң алдарлыг артизи Аян Мандан-Хорлуу, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажил-дакчызы Михаил Айбыш олар онза чаагай чемнери-биле хамыкты кайгаткан.

Ниитизи-биле хөй санныгалаш, Кызыл кожуунун командазы че-мпионнаан. Күрүне филармониязы биле Барыын-Хемчик кожуун 2-3-кү черлерни алган.

Светлана БАЛЧЫР.

Үлгедиг болгаш яла

ХЛЕБТЕП ҮНГЕШ, СУДЧЕ КИРГЕН

Тыва Республиканың Кызыл кожуунун Шамбалыг суурунун чурттакчызы Вячеслав Хертек шыңгыы чурумнуг колонияга дөрт чылды эрттирер.

Бо чылдың январь айда Вя-чеслав Хертек Каа-Хем суурда чурттап турар таныыр улустарына аалдап келген турган. Бажындан кежээликтей бергенде садыгже хлебтеп алгаш келир бодалдыг ол үнгөн. Чоруп бар чыда, Молодеж-ная кудумчузунда турар бир ба-жыңнарның бирээзинин хаалгазы ажык турарын ол эскерип каан. Хериминин иштинче кирип кээр-ге — кым-даа чок. Эжинге конганы ба-зарга — бажындан кым-даа үнмээн. Чалатпаан аалчы ээлери бажында чок деп чүвени билгеш, чудукта хап каан балдыны оон ушта соп алгаш, оон-биле эжик шоочазын үре кагаан. Оон соонда ол бажыңче хоойлу-дүрүм хажыдып киргеш, аңаа турган плеерни, ийи соталыг телефоннары, фотоаппаратты, эр костюмну, буддист лама хевин... оорлап алган. Бажыңның ээзинге ниитизи-биле 37430 рубльге кога-ралды ол чедирген.

Суд хуралына чурттаар оран-саваже хоойлу-дүрүм үрөп киргеш, өске кижинин эт-хөреңгизин оор-лаанын база когараан кижиге улуг түннүг материалдыг когаралды че-диргенин (РФ-тин КК-ниң 158 чү-лүнүн 3-кү кезээниң «а» пунктузу) судтадып турар кижиге буруузу-н бүрүнү-биле билинген болгаш кезе-мче херээн онза чурумга көөрүнүн дугайында дилегин деткээн. Күрү-не буруудадыкчызы кеземче хө-рээн суд сайгарылыгы чокка көө-рүңге удурланмаан. Кызылдың ра-йон суду кеземче херээниң тала-зы-биле шупту байдалдарны ба-рымдаалап көргөн. Албан эртти-рип турар черин чөпшээрел чокка каапканы база күштээшкени дээш

Приморск крайның Спасск гарни-зонунун шериг суду 2003 чылда Вячеслав Хертектин беш чылга хосталгазын казып шииткен турга-нын база суд барымдаалаан. Эдип чазаар колонияга шииткелдин ху-саазын эрттирген соонда, хостал-гага үр эвес үеде чоруп тургаш, ол катап база кем-херекти үлгеткен. Район суду В.Хертектин шыңгыы чурумнуг эдип чазаар колонияга дөрт чылга шииткен.

Шииттирген кижиге суд чери аңаа ол бодунун буруузу-н бүрүнү-биле билинген-даа болза, эмин эрттир дошкун яланы доктааткан деп са-нап турар. Хомудал билдиришкенин кеземчени чигедирин база хосталгазын казыры-биле хол-башпаан яланы аңаа доктаадырын дилээн. Тыва Республиканың Дээ-ди судунун Кеземче херектеринин талазы-биле судьялар коллегиязы кеземче херээниң материалдарын хынап көргөн, хомудал билди-ришкенин сайгарып көргөш, кам-галакчыны болгаш судтун шиит-пирин өскерилге чок арттырар деп санап турар прокурорун саналда-рын дыңнааш, доктааткан яла чөптүг деп түннелге келген. Шиит-тирген үези төнмээнде, аар кем-хе-ректин үлгеткен Вячеслав Херте-ктин хөдөлүшкенинде айыыл-дыг катаптаашкын барын барым-даалап көөрү чугула.

Судьялар коллегиязының тода-радылганы мындыг: Вячеслав Хер-текке хамаарыштыр Кызылдың ра-йон судунун шииткелин өскерилге чок арттырар, шииттирген кижинин хомудал билдиришкенин — күү-селде чок арттырар.

Артур МОНГУШ,
Кызыл районун прокурору.

Квартира айтыры: тудуунга киржир

Ак-Довурак хоорайда чаагайжыды туттунуп турар бажың-ның тудуун үлүүнү киржилгези-биле акшаландыргаш, ийи, үш өрээлдерлиг квартираларны алыр күзелдиг хамаатылар дараазында адреске кээр: Ак-Довурак хоорай, Юбилейная кудумчузу, 3, «Туваасбестстрой» ААН-ден барып айтырар.

«ШЫН» солунну дамчыштыр

Бистиң ынак хөймер, топтуг-томаанныг думавыс Борис Намчал-оолович Бадыгырның чырык өртемчеден чарылганындан бээр 1 чыл болганы-биле оон чырык адынга тураскаал кылдыр бо каш одуругларны бараалгаттывыс:

Өскүс-чавыс өзүп келгеш,
Өөрүшкү көрбейн бардың,
Аныяк-чаш назыындан
Арай эрте чарлы бердин.
Арат-чонун аразынга
Алдар-аттыг чурттап чордун,
Ажыл-ишке кызыл болгаш,
Ажы-төлүн өстүрген сен.

Кылбаан, тутпаан ажылың чок,
Кым-даа сени билер болгай.
Чараш овор-хевиринни
Салгалдарың сактып арттар.

Өөнүң ишти, уруглары, угба-лары, честелери, думалары,
кеннээттери, күдээлери.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-38, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИШИСТЕР: ниитилел-политиктиг кылдыс — 2-18-10, культура, өөрөдөгө — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улуттук — 2-40-77. e-mail: shyn@tyva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7820. Чагыл 73. Номерни парлатпаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИИН — 1701008468; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле лажалык Ортаазы Сибирьде регионнар аразының деңсээ эргелел «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээ.

Херекчелердин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11830, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетипоюн-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганын саянары болгаш өске-даа фактылары, дыкнадылары дээш авторлар боттары харылаар.